

**İKTİSADEN AZ GELİŞMİŞ MEMLEKETLERİN BAŞLICA
EKONOMİK MESELELERİ**
ve
KALKINMA İMKÂN LARI

Yazan : Dr. Reşat AKTAN
Siyasal Bilgiler Fakültesi

G i r i Ő

Az gelişmiş memleketlerin tarifi: İktisaden az gelişmiş veya geri memleketler tâbiri, son zamanlarda gerek ekonomik literatürde gerekse günlük siyasî konuşma ve makalelerde pek çok kullanılmaktadır. Bununla beraber, ekseriya bu tâbirin tam bir tarifi verilmemektedir. Nadiren yapılan tarifler arasında az çok farklar görülmekte ve müellifler az gelişmiş memleketin tarifi üzerinde tamamen anlaşılamamış bulunmaktadır. Bu mevzu üzerinde çok düşünmüş ve meşgul olmuş bir iktisatçı olan Prof. Singer iktisaden az gelişmiş memleketleri tarif etmekteki güçlüğü işaretle şöyle demektedir :

«İktisaden az gelişmiş memleketler zürafeye benzerler : Görünce hemen tanırırsınız, fakat kolaylıkla tarif edemezsiniz. En kısa olarak bir tarif vermek icabederse şunu söyleyebiliriz : Harpten gayri sebeplerle fakir düşmüş bulunan ve umumiyetle ziraî mahsuller ve ham maddeler ihraçatçısı olan memleketler iktisaden az gelişmiş memleketlerdir. Bunların hemen hepsi de ziraatçı memleketler dediğimiz gruba dahildirler ve nisbeten az sanayileşmişlerdir. Bununla beraber, bütün ziraatçı memleketlerin az gelişmiş sayılması da icabetmez. Nitekim Kanada'nın Saskeçuvan vilâyeti, Birleşik Amerika'nın Iowa eyaleti, Yeni Zelânda ve Danimarka tamamen ziraatçı memleketler oldukları halde iktisaden az gelişmiş değildirler.» (1)

Diğer bir müellif tarafından verilen başka bir tarif de şudur : «Bilûmum ekonomik faktörler (yani iktisadî kaynakların zenginliği ve erişilebilirliği, bu kaynakların diğer memleketlerdeki miktarı, memleketin dünya pazarlarına nazaran mevkii vesaire) dikkat nazarına alındığı takdirde, tabii kaynakları yeter derecede istismar edilemeyen memleket az gelişmiş

(1) Hans W. Singer, «Reply», *American Economic Review*, Haziran 1951, s. 419.

sayılabilir.» (2) Bu tarife nazaran bazan oldukça endüstrileşmiş bulunan memleketlerin az gelişmiş telâkki edilmesi icabetmektedir. Zira sanayileşme ve teknik terakki sayesinde bu memleketlerde, tabii kaynakların istismar edilme imkânları çok daha fazlalaşmıştır.

Literatürde rastlanan diğer bir tarif de az gelişmiş memleketleri «hâlen sanayileşmemiş bulunan ve iktisadî sebepleri makul olsun veya olmasın, sanayileşmek isteyen memleketler» olarak almaktadır (3). Görüldüğü üzere bu tarif meseleyi sadece sanayileşme bakımından ele almaktadır ve tek cephelidir.

Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğince iktisaden az gelişmiş memleketler hakkında bir rapor hazırlamak üzere son yıllarda teşkil olunan mütehassıslar heyeti az gelişmiş memleketleri «insan başına düşen reel gelirin Birleşik Amerika, Kanada, Avusturalya ve Garbî Avrupa memleketlerine nazaran düşük bulunduğu fakir memleketler» olarak kabul etmektedirler (4). Bu tarif ile Profesör Singer'in yukarıda verilen tarifi birbirine çok yaklaşmaktadır ve meseleyi sadece gelir bakımından mütalâa etmektedir.

Nihayet Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasından Mr. Mc Leod iktisaden az gelişmiş memleketleri şöyle tarif etmektedir: «Diğer istihsal âmillerine nazaran teşebbüs kabiliyeti ve sermayenin nisbeten az miktarlarda mevcut bulunduğu, buna mukabil, kârlı sermaye yatırımları imkânlarına sahip bulunan memleketler iktisaden az gelişmiş sayılırlar» (5). Bu tarif teşebbüs kabiliyeti ve sermaye kıtlığını kıstas olarak almakta ve bir çok müellifler tarafından kabul edilmiş bulunmaktadır.

Bu kısa izahat ve tariflere göre iktisaden az gelişmiş memleketlerin hususiyetleri şu şekilde hülâsa edilebilir: Bu memleketlerde nüfus başına düşen reel gelir nisbeten düşüktür ve halk arasında fakirlik pek yaygındır. Bu memleketler ekonomileri, büyük mikyasta, ziraate ve ham maddeler ihracatına dayanmaktadır. Bu memleketlerde tabii kaynaklar ve iş gücü yeter derecede istismar edilememekte ve sanayi fazla gelişmemiş bulunmaktadır. İleri memleketlerle mukayese edildiğinde, işçi verimliliği ve teknoloji seviyesi çok düşük bulunmakta; sermaye ve teşebbüs kabiliyeti nisbeten kıt olup ilâve yatırımlar için geniş imkânlar mevcut bulunmaktadır. Kendi kendine yeten aile iktisadı bu memleketlerde oldukça

(2) A. N. Mc Leod, «Trade and Investment in Underdeveloped Areas: A Comment», *American Economic Review*, Haziran 1951, s. 411.

(3) *ibid.*

(4) Birleşmiş Milletler Mütehassıs Heyeti, *Measures for the Economic Development of Under-developed Countries*, New York 1951, s. 3.

(5) A. N. McLeod, *adı geçen eser*, s. 411.

ehemmiyetli bir yer işgal ettiğinden iç ticaret fazla gelişmemiştir. Diğer taraftan, az gelişmiş memleketler hemen hemen birbirinin aynı ekonomilere sahip bulduklarından bu memleketler arasında mıntakavî ticaret ya hiç yoktur veya pek az yapılmaktadır.

Az gelişmiş memleketler nerelerdir? Yukarıda tarifini vermeğe çalıştığımız az gelişmiş memleketler yer yüzünün çok büyük bir kısmını ve dünya nüfusunun dörtte üçünü içine almaktadır. Bunlar arasında Orta Şark memleketleri, Doğu Güney Avrupa memleketleri, Asya'nın büyük bir kısmı, Afrika, Lâtin Amerika memleketleri ve Okyanusya dahil bulunmaktadır (6) Diğer bir ifade ile, Garp ve Şimal Avrupa memleketleri, Birleşik Amerika, Kanada, Sovyet Rusya ve Japonya hariç dünyanın diğer bölgeleri az gelişmiş ekonomileri teşkil etmektedir.

Türkiye, iktisaden az gelişmiş memleketlere has karakteristikleri tamamen taşımakta ve her bakımdan bu grup memleketlere dahil bulunmaktadır. Nitekim Türkiye'de nüfus başına ortalama gelir zengin ve müreffeh memleketlere nazaran 10 - 12 defa daha düşük bulunmakta (7) memleket iktisadiyatının temelini ziraat teşkil etmekte, sanayileşme nisbeten mahdud derecede ilerlemiş bulunmakta, teşebbüs gücü ve sermaye oldukça kıt bulunmakta ve iktisadî imkânlar tamamen istismar edilememektedir.

Bununla beraber, yeryüzünde bulunan memleketleri iktisaden az ve çok gelişmiş olarak iki gruba ayırmaktaki güçlüğü burada işaret etmek isteriz. Bir defa, az gelişmiş memleketlerin hepsi de aynı derecede ve nisbette geri kalmış bulunmadıkları gibi, gelişmiş memleketlerin hepsi de aynı derece ve nisbette ileri gitmiş değildirler. Aslında, en geri ile en ileri arasında bir sıralanış mevcuttur. Sonra iktisaden az ve çok gelişmiş diye memleketleri iki gruba ayırırken kullanılan kıstaslar her zaman üzerinde ittifak edilen sarih ve katî kıstaslar değildir. Bazan bir müellifin az gelişmiş telâkki ettiği bir memleketi diğer bir müellifin gelişmiş memleket sayması mümkündür. Bu sebeplerle, bu tasnifin dereceli olarak yapılması ve iki grup yerine daha fazla grubun ayrılması belki de daha doğru olacaktır. Nitekim Türkiye gibi süratli bir ekonomik kalkınma devrini yaşayan az gelişmiş bir memleket ile aynı gruba dahil, fakat daha bahtsız bazı Asya veya Afrika memleketleri arasındaki gelişme ve terakki farkı, keza Türkiye ile gelişmiş bazı garp memleketleri arasındaki gelişme ve terakki farkından daha fazla olabilmektedir.

(6) Harold H. Hutcheson, «Problems of the Underdeveloped Countries», *Foreign Policy Reports*, Eylül 1948, s. 98.

(7) Birleşmiş Milletler istatistik yıllıklarına göre hesaplanmıştır.

Mevzuun ehemmiyeti ve plânı: İktisaden az gelişmiş memleketlerin meseleleri hâlen dünya iktisadiyatının en önemli dâvalarından birisini teşkil ettiğinden dolayı, buna ilâveten, Türkiye de bu grup memleketlere dahil bulunduğu için etüdümüze konu olarak bu mevzuu seçmiş bulunuyoruz.

Mevzuumuzu başlıca iki bölüm halinde takdim edeceğiz. Birinci bölümde az gelişmiş memleketlerin başlıca ekonomik meseleleri teşrih ve izah edilecek, bu arada bilhassa nüfus ve arazi faktörleriyle ilgili hususlara önem verilecektir. İkinci bölümde ise az gelişmiş memleketlerin kalkınma imkânları kısaca ve anahatlariyle ele alınacak ve en fazla kalkınmanın plânlanması ve finansman meseleleriyle ziraî kalkınma üzerinde durulacaktır. Makale boyunca her vesile ile Türkiye bahis konusu edilmeğe ve memleketimizin özel durumu gözönünde bulundurulmağa gayret edilecektir.

Az gelişmiş memleketler iktisadiyatı üzerinde son yıllarda oldukça ehemmiyetli miktarda neşriyat yapılmış bulunmaktadır. Bunlar arasında bilhassa Birleşmiş Milletlerin çeşitli neşriyatı ile Amerikan müelliflerinin yazıları büyük bir yer işgal etmektedir (8). Bu etüdün hazırlanmasında bu kaynaklardan mümkün olduğu kadar istifade edilmeğe çalışılmıştır. Bu arada, Türkiye hakkındaki neşriyatın kıtlığı nazarı dikkati çekmekten hâlî kalmamaktadır. Bu eksik ve boşluk elde mevcut imkânlar nisbetinde perakende malûmat ve şahsî müşahede ve düşüncelerle doldurulmağa çalışılmıştır.

I — Az gelişmiş memleketlerin başlıca ekonomik meseleleri

Düşük gelir seviyesi ve fakirlik: İktisaden az gelişmiş memleketlerin karşılaştıkları en ehemmiyetli mesele fakirlik ve hayat seviyesinin çok düşük olmasıdır. Bu memleketlerde gerek umumî istihsal miktarı ve milli gelir, gerekse istihsal kapasitesi memleket nüfusuna nisbet edildiğinde ve ileri memleketler standartlarıyla karşılaştırıldığında pek düşük ve gayri kâfi bulunmaktadır. Nitekim az gelişmiş memleketlerin de dahil bulunduğu ve dünya nüfusunun üçte ikisini teşkil eden bir buçuk milyardan fazla insan dünya gelirinin altıda birinden daha azına sahip bulunurken, dünya gelirinin üçte ikisi yeryüzündeki insanların beşte birinden daha azını teşkil eden zengin birkaç millete akmaktadır. Buna göre az gelişmiş memleketlerde insan başına düşen gelir, ileri memleketlerde insan başına düşen gelirden ortalama olarak 17 defa daha az bulunmaktadır (9)

(8) Makalemizin sayfa altı notlarında bu neşriyatın ancak pek mahdut bir kısmı verilmektedir.

(9) Ragnar Nurkse, «Some International Aspects of the Problem of Economic Development», *American Economic Review*, Papers and Proceedings, Mayıs 1952, s. 578.

Muhtelif memleketlerde bir yılda aile ve fert başına ortalama olarak elde edilen gelirleri gösteren aşağıdaki iki tablo az gelişmiş memleketlerdeki düşük gelir seviyesi hakkında daha sarıh bir fikir verebilmektedir. Birinci tablodaki gelir rakamları Amerikan dolarınının 1925 - 34 devresindeki satın alma gücü ile, ikinci tablodaki ferdî gelirler ise Amerikan dolarınının 1939 yılındaki satın alma gücü ile ifade edilmiş bulunmaktadır.

Tablo 1 — Muhtelif memleketlerde aile başına ortalama yıllık gelir, 1925 - 34

Amerika Birleşik Devletleri	\$ 1300 — 1400
Kanada, Yeni Zelânda	1200 — 1300
İngiltere, İsviçre, Arjantin	1100 — 1200
Avusturalya	900 — 1000
Fransa, İsveç, Almanya, Belçika	600 — 700
Çekoslovakya, Brezilya, Yugoslavya	400 — 500
Yunanistan, Japonya, Polonya, İtalya, Sovyet Rusya	300 — 400
Türkiye, Bulgaristan, Romanya	200 — 300
Çin, Hindistan, Okyanus adaları	200 den daha aşağı.

Kaynak : Colin Clark, *The Conditions of Economic Progress*, New York, Macmillan 1950, S. 54.

Bu tabloya göre fakir Asya memleketlerinde aile başına düşen yıllık ortalama gelir, zengin memleketler ve meselâ Birleşik Amerika'da aile başına elde edilen ortalama gelirden takriben 7 - 10 defa daha azdır.

Tablo 2 — Muhtelif memleketlerde nüfus başına yıllık gelir, 1939

Amerika Birleşik Devletleri	\$ 554	İrlanda	\$ 248
Almanya	520	Arjantin	218
İngiltere	468	Şovyet Rusya	158
İsviçre	445	İtalya	140
İsveç	436	Çekoslovakya	134
Avusturalya	403	Japonya	93
Kanada	389	Türkiye (1938)	75
Danimarka	388	Meksika	61
Fransa	283	Hindistan	34
		Çin	29

Kaynak : Paul A. Samuelson, *Economics, An Introductory Analysis*, Mc Graw Hill, New York 1951, S. 64.

Bu tablodan ise, en düşük gelirlere sahip Asya memleketlerinde insan başına düşen yıllık ortalama gelirin listenin başında bulunan garp memleketlerinde insan başına düşen gelirden 15 - 19 defa daha az olduğu anlaşılmaktadır.

Son yıllarda memleketimizde yapılan millî gelir hesaplarına göre 1950 yılında nüfus başına düşen millî gelir memleket ortalaması olarak 393 lirayı (141 dolar) bulmakta idi. Mamafih bu rakkam şehirlerde 704 liraya çıkmakta ve köylerde 288 liraya düşmekte idi. İktisaden gelişmiş memleketler gelir seviyeleri ile mukayese edildiğinde bu rakkamların çok düşük bulunduğu açık olarak görülmektedir.

Fakirlik ve düşük gelirler dolayısıyla az gelişmiş memleketler halkı çok aşağı bir hayat seviyesinde yaşamakta, beslenme, giyinme ve iskân gibi en mübrem ve esaslı ihtiyaçlarını gayri kâfi derecede tatmin edebilmektedirler. Keza bu memleketlerde sağlık ve hıfzıssıhha şartları pek geri ve iptidaî seviyelerde bulunmakta, halkın büyük ekseriyeti arasında cehalet şiddetle hüküm sürmektedir.

Gelirlerde istikrarsızlık: Az gelişmiş memleketlerin istihsal ve gelirleri nisbî olarak düşük olduğu gibi, aynı zamanda istikrarsızdır da. Gerek millî ekonomilerin tam olarak kurulmamış bulunması, gerekse ehemmiyetli nisbetlerde yabancı ekonomilere bağlı bulunmaları (ihracat millî gelirin ortalama olarak beşte biri nisbetindedir) bu ekonomilerin dış ticaretlerinde ve dolayısıyla dahilî sektörlerinde dalgalanmaları mucip olmaktadır. Nitekim Birleşmiş Milletler tarafından az gelişmiş memleketlerde yapılan araştırmalara göre, ihracat gelirlerinin bir yıldan diğer yıla % 30 nisbetinde değiştiği ve birkaç yıl üst üste aynı istikametteki değişmelerin tesiriyle % 50 nisbetinde azalıp çoğaldığı tesbit edilmiştir ⁽¹⁰⁾. İktisaden ileri memleketlerin bazan kendi ziraatlerini ve ham madde istihsal veya ihracatını teşvik ve himaye edici bir politika takip etmeleri de az gelişmiş memleketlerin durumlarını daha güçleştirmekte, mübadele imkânlarını daraltmakta ve ekonomilerindeki istikrarsızlığı arttırmaktadır.

Ayrıca, az gelişmiş memleketlerin bir çoğunda görülen politik istikrarsızlıklar ekonomik istikrarsızlığın ya sebebini teşkil etmekte veyahut onu takviye etmekte ve beslemektedir. Bütün dünyada iptidaî maddelerin istihsalı bu maddeler için duyulan ihtiyaçtan daha süratle artmakta

⁽¹⁰⁾ Birleşmiş Milletler, *Instability in Export Markets of Under-Developed Countries*, New York 1952, s. 6.

bulduğundan kronik depresyonlara ve zaman zaman tehlikeli bir hal alan enflasyonlara az gelişmiş memleketlerde sık sık rastlanmaktadır. Türkiye'de de ziraat mahsulleri fiyatlarının devamlı dalgalanmalar gösterdiği tarafımızdan yapılan araştırmalardan anlaşılmaktadır (11).

İşsizlik ve âtil kaynaklar: İktisaden az gelişmiş memleketlerde istih-sal kapasitesinin gayri kâfi olduğuna yukarıda işaret edilmişti. Bu hâdisenin en mühim sebebi adı geçen memleketlerde tabii kaynaklar ve işgücünün noksan bulunmasından ziyade mevcut kaynakların lâyıkı veçhile istih-dam ve istismar edilememesidir. Filhakika, bazı ahvalde bir kısım ekono-mik kaynakların (meselâ, petrol, su, madenler ve sairenin) miktarı kıt bu-lunmakla beraber, birçok hallerde bu memleketlerde oldukça zengin, veya-hut hiç olmazsa yeter derecede ve kalitede tabii kaynaklara ve işgücüne rastlanmaktadır. Fakat muhtelif sebeplerle bu iktisadî kaynaklar tam ve verimli bir şekilde ekonomik istihsalde istihdam edilememektedir.

Bundan dolayı az gelişmiş memleketlerde bir taraftan istihsal noksan-lığı ve gelir düşüklüğü mevcut bulunduğu halde diğer taraftan da işsizlik ve âtil kaynaklara rastlanabilmektedir.

Az gelişmiş memleketlerde başlıca dört türlü işsizlik vardır (12). Bun-lardan birincisi devrî (siklik) işsizlik olup ekseriya sınaî memleketlerden bulaşan ve bazan da bizzat geri memleketlerde doğan konjonktür dalga-lanmalarının tesiriyle meydana çıkar. İkinci nevi işsizlik mevsimlik işsiz-liktir ve daha ziyade ziraat sektöründe görülür. Az gelişmiş memleketlerde ziraat sektörü çok önemli bir mahiyet arzettiğinden mevsimlik işsizlik bu cemiyetlerde ehemmiyetli tesir ve neticeler doğurmaktadır.

Üçüncü nevi işsizlik hem ileri hem de geri ekonomilerin her ikisinde de görülen teknolojik işsizliktir. Daha mütekâmil teknolojik metodların ve vasıtaların istihsalde kullanılması eski metod ve vasıtalarla çalışan bir çok kimseleri işsiz hale getirecektir. Bundan başka, cemiyette kabiliyetli müteşebbisler yetiştikçe teşebbüslerin organizasyonu ıslah edilecek ve bu yüzden de bazı kimseler işsiz kalacaktır. Bu sebeplerle teknolojik işsizli-ğin asıl ve büyük zararı az gelişmiş memleketlerde olmaktadır.

Dördüncü nevi işsizlik gizli işsizlik adını alır. Gizli işsizlik ücretle ça-lışan işçiler hakkında bahis mevzuu değildir, ve ancak kendi hesabına ça-lışan kimseler arasında görülür. Eğer bir ekonomide veya ekonomik sek-

(11) Reşat Aktan, *Türkiye'de Ziraat Mahsulleri Fiyatları*, neşredilmemiş doçentlik tezi, Ankara 1953.

(12) Bu tasnif Birleşmiş Milletler Mütehassıs Heyetinin *Measures for the Economic Development of Under-Developed Countries* adlı raporundan alınmıştır. (s. 5).

törde kendi hesabına çalışan kimselerin sayısı kullanılan iktisadî kaynaklara nazaran çok fazla ise ve eğer organizasyonu değiştirmeden ve sermaye ikame etmeden bu kimselerin bir kısmının çekilmesi ekonomi veya ekonomi sektörünün yekûn hasılatını azaltmazsa bir gizli işsizlik ile karşı karşıya bulunuyoruz demektir.

Bir ekonomide nüfusun fazla olması, ücret sistemi yeter derecede elâstikî olmak şartıyla üsretle çalışan işçilerin işsiz kalmasına sebep olmaz. Fakat tabiî kaynaklara ve bilhassa araziye nazaran nüfusun haddinden fazla kalabalık olması daha ziyade ziraat sektöründe ve ev endüstrilerinde bir gizli işsizlik doğurabilir. Bu sebeple ziraatın ve ev endüstrilerinin ehemmiyetli bir yer işgal ettiği ve nüfusları kalabalık bulunan az gelişmiş memleketlerde gizli işsizliğe daha fazla rastlanır ve buralarda zararı daha fazladır.

Pratik olarak gizli işsizlik memlekette mevcut sürplos (lüzumundan fazla) ziraî nüfusun nisbeti ile ölçülmektedir. Sürplos ziraî nüfus denilince fiilî olarak ziraatte çalışan kimselerle bunların baktıkları nüfus arasından umumî ziraî hasılayı azaltmaksızın çekilebilecek miktar anlaşılmaktadır. Az gelişmiş memleketlerde sürplos ziraî nüfus hakkında yapılan araştırmalardan Doğu Avrupa memleketlerinde asgarî olarak % 20-25, Mısır'da takriben % 50, Cenubî İtalya'da % 40, Orta Doğu Asya memleketlerinde % 25 - 50 nisbetlerinde sürplos ziraî nüfus mevcut bulunduğu tahmin ve hesap edilmektedir (13).

Memleketimiz için böyle bir araştırma yapılmamış olmakla beraber bu hususta bir fikir elde etmek gayesiyle tarafımızdan bir tahmin denemesi yapılmıştır. Bu hesabımızda Türkiye'de mevcut ziraate elverişli arazinin miktar ve dağılışı ile halihazırda memleketimizde tatbiki mümkün görülen istihsal tekniği ve işletme sistemleri gözönünde tutulmuş ve son yılların ziraî hasılası esas olarak alınmıştır. Bu hesabımıza göre Türkiye'de sürplos ziraî nüfusun veyahut diğer bir ifade ile ziraatteki gizli işsizliğin % 50 - 55 arasında bulunduğu tahmin olunmaktadır (14).

(13) *ibid.*, s. 8.

(14) İstatistiklere göre yurdumuzda ziraatle meşgul nüfus sayısı son yıllarda 17 milyonu aşmış bulunmaktadır. Bu nüfusun memleket ziraat şubelerinde ne şekilde taksim edildiği maalesef malûm bulunmamaktadır. Bugünkü ziraî istihsalde kullanılan arazi vesair kaynakların daha rasyonel bir şekilde taksimi mümkün olsa idi, istihsal tekniği ve vasıtalarında hiç bir değişiklik yapmadan, aynı miktarda ziraî hâsılayı meydana getirmek için daha az sayıda insana lüzum hâsıl olacağı tabiidir. Bir taraftan da istihsal vasıtalarının ve tekniğinin değiştiği, ilerlediği kabul edilirse, aynı miktarda istihsal meydana getirmek için daha da az sayıda insana lüzum hâsıl olacaktır.

Hesabımızı yaparken, memleketimizde hâlen kullanılmakta bulunan istih-

Miktar ve kalite bakımından yeter derecede tabii kaynaklara ve işgücüne sahip bulunan bazı az gelişmiş memleketlerde bu iktisadi kaynaklardan tam ve verimli bir şekilde istifade edilememesi bu ekonomilerin en ehemmiyetli dertlerinden birisidir. Bir taraftan istihsal kıtlığı çekilirken diğer taraftan boş ve âtıl kaynakların mevcut bulunması gibi bir paradoks ancak az gelişmiş ekonomilerde ve geri cemiyetlerde görülebilir. Bu cemiyetlerde işgücünü ve tabii kaynakları tamamiyle istismar ve istihdam edebilmek için lüzumlu sermaye ve teşebbüs kabiliyeti gerek miktar ve gerekse kalite bakımından kâfi derecede mevcut bulunmamaktadır. Keza bu cemiyetlerin en büyük noksanlarından birisi teknolojik seviyelerinin ileri ekonomilerdekine nazaran çok düşük olmasıdır. Bundan dolayı bazı müellifler az gelişmiş memleketleri ileri memleketlerden ayıran en mühim farklardan birisinin her iki memleketin teknoloji seviyeleri arasındaki derin uçurum olduğunu söylemektedirler (15). Bütün bu sebeplerle az gelişmiş ekonomilerde bazan âtıl kaynakların mevcudiyetine ve işsizliğe rağmen umumî istihsal ve gelir seviyesi nisbeten düşük kalabilmektedir.

Geri Ziraat: Yukarıda az gelişmiş memleketlerin karakteristiklerini belirtirken umumiyetle bu ekonomilerde ziraat sektörünün hâkim bir yer işgal ettiğine ve memleket nüfusunun çok büyük bir kısmının bu faaliyet şubesinde çalışmakta olduğuna işaret etmiştik. Filhakika geri memleketlerde nüfusun yarısından fazlası ekseri ahvalde % 75 - 90 ı ziraatten geçimini temin etmeğe çalışmakta (16) ve millet iktisadının temelini, gövdesini ve özünü ziraat teşkil etmektedir.

Bununla beraber az gelişmiş memleketler ziraati umumiyetle çok geri ve iptidaî bir manzara arz etmektedir. Bu memleketlerde ziraî işletmelerin

---

sal tekniği ve vasıtaları kullanılmak şartıyla, bugünkü ziraî hâsıla miktarını ne kadar insanın istihsal edebileceğini nazara aldık. Diğer bir ifade ile, arazi ve diğer kaynaklar daha rasyonel bir şekilde tevzi edilmiş olsa idi, *ceteris paribus*, bu günkü ziraî istihsalı ne kadar insan ortaya çıkarabilirdi diye tahminler yaptık. Ziraat şubeleri için ayrı ayrı yaptığımız tahminlere ormancılık ve köy hizmetleri için de ilâvelerde bulunduk ve böylece lüzumlu insan sayısını 8.5 milyon olarak tesbit ettik. Buna göre, ziraatteki lüzumundan fazla insan mevcudu dokuz milyona yakın bulunmaktadır.

Metinde belirtildiği üzere, bu kaba tahmini yapmaktan maksadımız, bu mevzuda aşağı yukarı bir fikir elde etmek ve ilgililerin dikkat nazarlarını bu mesele üzerine çekmekten ibaretti. Daha hassas ve doğru bir hesap yapabilmek için bizim yaptığımız gibi mahsul gruplarını almak yerine teker teker ziraî mahsulleri ele almanın ve çeşitli bölgelerin hususî durumlarını ayrı ayrı göz önünde bulundurmanın icabedeceği tabiidir.

(15) Birleşmiş Milletler Mütehassıs Heyeti, *adı geçen rapor*, s. 28.

(16) Birleşmiş Milletler istatistik yıllıkları.

mühim bir kısmı haddinden fazla küçük ve dağınık parçalar halinde bulunmakta, bu sebeple modern teknik vasıtalar ve usullerin tatbikini güçleştirmekte, bazan gayri mümkün kılmaktadır. Meselâ, Hindistan'ın muhtelif bölgelerinde 8 dönümden küçük mülklerin nisbeti % 5 i ve 20 dönümden küçük mülklerin nisbeti ise % 30 u bazan geçmektedir (17). Mısır'da ise 4 dönümden küçük mülklerin nisbeti % 33 kadardır (18). Arazi mülkiyetinin tevezzuundaki gayri müsait durumun neticesi olarak bazı hallerde çok büyük mülklere rastlanmakta ve bu mülkler lâyıki veçhile istismar edilememektedir. Meselâ, Arjantin'de ziraî nüfusun beşte dördü tamamen topraksız olduğu halde hususî mülk arazinin % 85 i beheri 5000 dönümden büyük mülkler halindedir (19). Keza arazi mülkiyet ve tasarruf rejimindeki bozukluk sebebiyle az gelişmiş memleketlerde arazi kiraları yüksek, kiracılık şartları emniyetsiz ve istikrarsız bir halde bulunmaktadır. Bu memleketlerde tatbik edilmekte bulunan ziraî işletme sistemleri, istihsal metod ve vasıtaları pek geri ve iptidaî bir manzara arz etmekte, modern vasıtalara ve teknik bilgiye pek kıt olarak rastlanmaktadır.

Bütün bu gayri müsait şartların neticesi olarak ve bunlara ilâveten, şiddetli nüfus tazyikinin tesiriyle, az gelişmiş memleketler ziraatında dönüm ve insan başına verimler çok düşük bulunmaktadır. Nitekim Birleşmiş Milletler tarafından yapılan araştırmaya göre 1947 - 48 mahsul yılında dönüm başına verim Şimal ve Orta Amerika memleketlerinde 150 kilo ve Avrupa memleketlerinde 134 kilo iken Asya ve Okyanusya memleketlerinde 120 kilo ve Afrika'da ise ancak 73 kilo kadardı (20). Diğer taraftan, insan başına verimler daha bariz farklılıklar göstermekte idi. Şimal ve Orta Amerika memleketlerinde insan başına 2,5 tonu bulan verim Cenubî Amerika memleketlerinde yarım ton, Asya memleketlerinde beşte bir ton ve Afrika'da ise ancak onda bir ton civarında idi (21). Bu hesaba göre az gelişmiş memleketlerde insan başına ziraî istihsal ileri memleketlerdekini ancak onda biri nisbetindedir. Düşük istihsal seviyesine ve geri arazi işletme ve tasarruf sistemlerine mukabil az gelişmiş memleketlerde en kıymetli tabii kaynaklar lâyıki veçhile muhafaza edilememekte, israflı bir şekilde kullanılmakta ve süratle tüketilmektedir.

Bu bakımdan Türkiye ziraatına bir göz atacak olursak, yukarıda kısaca belirtilen hastalık ârâzının tamamen bu ziraî bünyede de mevcut

(17) Birleşmiş Milletler, *Land Reform: Defects in Agrarian Structure as Obstacles to Economic Development*, New York 1951, s. 8.

(18) *ibid.*, s. 9.

(19) *ibid.*, s. 10.

(20) *ibid.*, s. 4.

(21) *ibid.*

bulduğunu tesbit edebiliriz. Bütün olarak Türkiye ziraatı geri ve iptidaî bir manzara arz etmektedir. Arazi mülkiyeti ve tasarruf rejimi tatmin edici olmaktan çok uzak, topraksız veya yeter derecede toprağa sahip olmayan ziraat erbabının nisbeti bazı tahminlere göre % 50 yi bulmaktadır (22). Küçük arazi mülkleri de çoğu zaman toplu bir işletme kurmağa müsaade etmiyecek şekilde dağınık bir halde bulunmaktadır (23). Diğer taraftan mahdud sayıdaki büyük arazi mülkleri birer bütün halinde ve modern ziraat işletmeleri halinde işlenileceği yerde küçük parçalar halinde ve en iptidaî işletme sistemi olan ortakçılık sistemi ile idare edilmekte ve çoğu zaman lâyıki veçhile istismar edilememektedir (24). Kiraçılık ve ortakçılıkla ilgili muameleler tamamen eski örf ve âdetlere göre yapılmakta, bu muamelelerin şartlarına istikrarsızlık ve emniyetsizlik hâkim bulunmaktadır.

Arazi mülkiyet ve tasarruf rejimini ıslah maksadiyle çıkarılan ve bir reform tedbiri olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu her zaman lâyıki olduğu ehemmiyetle ele alınmamıştır, ve tatbikatında bazan politik mülâhazalar hâkim olmuştur. Bu sebeplerle henüz bu reform kanunundan beklenen neticeler alınmamıştır (25).

Ziraî istihsal metodları umumiyetle göreneğe dayanan amprik ve iptidaî usullerdir. Bu usulleri ıslah için alınan tedbirler henüz hissedilir neticeler yaratamamıştır. Türk çiftçisinin istihsal vasıtaları da çok basit ve geri vasıtalarlardır. Yeni makine ve aletler büyük çiftçi kütlesi tarafından henüz pek az miktar ve nisbette kullanılmaktadır. Keza çiftçinin teknik

(22) Toprak Kanununun Mecliste görüşüldüğü sırada Hükümetin hususi komisyona verdiği rakamlara göre topraksız çiftçi aile sayısı 128,690 ve az topraklı çiftçi aile sayısı ise 872,830 dur. Topraksız ve az topraklıların yekûnu çiftçi ailelerinin yarısına yaklaşmaktadır. (Bu rakamlar Birleşmiş Milletlerin 1954 yılında çıkardığı *Progress in Land Reform* adlı raporda aynen tekrarlanmaktadır.)

Diğer taraftan, 1950 ziraat sayımının ilk neticelerine göre, işlediği toprağa tamamen sahip olan çiftçiler bütün çiftçilerin ancak % 72.6 sını ve 50 dönüme kadar toprak işliyen çiftçiler sayısı ise % 62.1 i bulmaktadır.

(23) 1950 Ziraat sayımının ilk neticelerine göre bütün çiftçilerin % 11.5 inin arazileri 13 veya daha fazla sayıda parçalar halinde bulunuyordu. Aynı istatistiklere göre arazisi beş veya daha fazla parça halinde bulunan çiftçiler nisbeti % 60 dır.

(24) Kâzım Köylü, *Türkiye'de Büyük Arazi Mülkleri ve Bunların İşletme Şekilleri*, Ankara 1947.

(25) Sekiz yıllık tatbikatı esnasında bu kanunla tevzi edilen arazi miktarı 6.8 bin hektar tarla ve 4.5 bin hektar mer'a olup kanundan istifade eden çiftçi sayısı 150 bin civarındadır. Dağıtılan arazi umumiyetle devlete ait arazi olup, kanunun çıkarılması sebeplerinden birisi olan ortakçılarla işletilen arazinin kamulaştırılması ve üzerinde çalışanlara verilmesi prensibi şimdiye kadar hemen hemen hiç tatbik edilmemiştir.

bilgisindeki kıpırdanış da pek yenidir ve istihsal üzerinde bâriz bir tesiri daha hissedilmemiştir.

Türkiye ziraatının geri durumunu rakamlarla ifade edebilmek için insan ve dönüm başına verimleri bilmek lâzımdır. 1950 yılı için tarafımızdan hesaplanan dönüm başına verimlilik rakamları hububatta 94, bakliyatda 89 ve tarla mahsullerinde 107 kilo ve aynı yılda insan başına verimlilik tarla mahsullerinde 494 kilodur. Hesap tarzlarındaki farklılıklar dolayısıyla bu rakamlar diğer memleketler hakkında yukarıda verdiğimiz verim rakamları ile doğrudan doğruya mukayese edilemeyecek mahiyettedir. Bununla beraber gene de dönüm ve insan başına verimlerin memleketimizde de bir hayli düşük olduğu bu rakamlardan anlaşılabilir.

Eksik ve natamam sektörler: Az gelişmiş memleketler ekonomilerinin bir hususiyeti de tam olarak kurulamamış bulunmalarıdır. Esasen ziraat sektörünün ekonomide çok büyük bir yer işgal etmesi de diğer sektörlerin nisbî olarak ihmal edilmiş veya gelişmemiş bulunması mânasına gelmektedir. Nitekim bu memleketlerde umumiyetle sanayi kurulamamış, madencilik, ulaştırma, ticaret vesaire gibi diğer ekonomik sektörler de az gelişmiş bulunmaktadırlar. Bu durumun neticesi olarak az gelişmiş memleketler daha ziyade ziraî mahsuller ve ham maddeler müstahsili ve ihracatçısı olarak kalmaktadırlar. Dünya nüfusunun hemen üçte ikisini ihtiva eden bu memleketlerin 1926 - 29 devresinde dünya sanayi mahsuller istihsaline iştirakleri ancak % 8 nisbetinde idi ⁽²⁶⁾. Aynı kimselerin nüfus başına kullandıkları endüstri maddeleri miktarı da pek düşük bulunmaktadı. Nitekim iktisaden gelişmiş memleketler halkı 1926 - 29 devreleri zarfında insan başına yılda 104 dolarlık sanayi mamulleri istihlâk ettiği halde az gelişmiş memleketlerde nüfus başına yıllık endüstri maddeleri istihlâki ancak 7 dolarlık idi ⁽²⁷⁾.

Az gelişmiş memleketlerde münakale şebekeleri ve sistemleri de umumiyetle ihmal edilmiştir ve yeter derecede kurulmamıştır. Bunun neticesi olarak kendi kendine yeten ev iktisadı bu memleketlerin ekonomilerinde önemli bir yer işgal eder. Kendi kendine yeten iktisatlar iç ticareti dumura uğratmakta ve fazlaca inkişaf etmesine engel olmaktadır. Bu memleketler ekonomilerinin geriliğinin bir alâmeti ve aynı zamanda bir neticesi olarak bankalar, sigorta şirketleri ve borsalar gibi malî müesseseler de pek noksan olarak bulunmaktadırlar. Keza garp memleketlerinde çok büyük yeri bulunan ve kapitalist iktisadın inkişafında ehemmiyetli roller oynayan ileri teşebbüs organizasyonlarına, bu arada bilhassa anonim şirketlere de az gelişmiş memleketlerde pek az rastlanmaktadır.

⁽²⁶⁾ H. H. Hutcheson, *adı geçen eser*, s. 98,

⁽²⁷⁾ *ibid.*

Kalabalık ve süratle artan nüfus: Az gelişmiş memleketlerin ekseriyetle kalabalık nüfuslara malik olmaları, aynı zamanda, bu nüfusun süratle artma temayülü göstermesi bu ekonomilerin karşılaştıkları meseleleri daha muğlâk ve güç bir hale getirmektedir. Aslında memleket ekonomisi için aktif bir kıymet olan nüfus bu memleketlerin gayri müsait şartları muvacehesinde ekonomi için bir yük teşkil etmektedir. Az gelişmiş memleketler için halli gereken en önemli meselelerden birisi nisbeten mahdud miktarlarda bulunan ekonomik kaynaklar ile kalabalık ve süratle artan nüfusları arasında mâkul ve sağlam bir muvazene kurabilmektir.

Az gelişmiş memleketlerden en kalabalık ve kesif nüfuslu olanları Asya'daki memleketlerdir. Keza Doğu ve Güney Avrupa memleketleri de nisbeten çok kesiftirler. İklim şartları bilhassa bu arada yağış faktörü gözönüne getirilirse, Orta Şark memleketlerinin de oldukça kesif nüfuslu sayılmaları icabeder. Nüfus tazyikinin nisbeten az hissedildiği memleketler Lâtin Amerika ve Afrika'nın muayyen bölgeleridir. Aşağıdaki tablo bu hususta daha açık bir fikir verecek mahiyettedir.

Tablo 3 — Başlıca az gelişmiş memleketlerde nüfus kesafeti ve adam başına ziraî arazi miktarı

<u>Memleket</u>	<u>Nüfus kesafeti</u>	<u>Adam başına ziraî arazi (hektar)</u>
Asya'da :		
Hindistan	112	0.29
Kore	113	0.15
Seylân	101	0.17
Pakistan	79	0.28
Filipinler	64	0.42
Çin	47	0.20
Endonezya	40	0.15
Hindiçini	33	0.17
Avrupa'da :		
Portekiz	92	
Polonya	80	
Romanya	66	
Yugoslavya	59	
Yunanistan	55	

Memleket	Nüfus kesafeti	Adam başına zirai arazi (hektar)
Orta Doğu'da :		
Türkiye	27	0.95
İran	12	1.20
Irak	11	1.62
Lübnan	13	0.17
Suriye	17	0.66
Amerika'da :		
Haiti	112	0.12
Salvador	54	0.20
Dominiken	43	0.30
Küba	41	0.37
Meksika	12	0.79

Kaynak : Birleşmiş Milletler ve FAO İstatistik yıllıkları.

Bu cetvelden de anlaşılacağı üzere Türkiye, Asya, Avrupa ve Amerika'daki bazı memleketlerle mukayese edildiğinde nüfus bakımından çok kalabalık sayılamazsa da Orta Doğu bölgesinde (İsrail hariç) en kesif nüfuslu memlekettir. Memleketimizin muhtelif bölgelerinde nüfus kesafeti vasatinin çok fazla üstüne çıkmakta, bazan 50 yi geçmekte hattâ 69 u bulmaktadır (İstanbul'da daha fazladır). Ziraî nüfus ekilen ve dikilen araziye nisbet edildiğinde kilometre kareye 100 den fazla insanın isabet ettiği anlaşılmaktadır. İklimin tahdid edici tesirleri, bilhassa yıllık yağış miktarı ile yağışın sene içindeki dağılışı, toprağın inbat kuvveti, erozyon tahribatı vesaire gibi çeşitli faktörler gözönüne getirilirse bu rakamın oldukça yüksek telâkki edilmesi icabeder. Bu sebeple, ortalama kesafet rakamlarına bakarak ve Türkiye'yi sanayileşmiş Garbî Avrupa memleketleri ile mukayese ederek nüfus artışı bakımından büyük imkânlarla sahip olduğumuzu iddia eden nikbin telâkkiyi şüphe ile karşılamak doğru olur.

Az gelişmiş memleketlerde nüfusun süratle artmasının en önemli sebebi, doğumların çok fazla olmasıdır. Bu cemiyetlerde dinî, ahlâkî ve sosyal inanışlar büyük aileyi ideal telâkki etmektedir. Ekonomik icaplar da, ailenin kalabalık olmasını faydalı kıldığından, bu memleketlerde doğum nisbetlerinin yüksek olmasını teşvik etmektedir. Nitekim bu memleketlerde doğum nisbetleri ekseri ahvalde binde 40 - 45 i bulmaktadır ⁽²⁸⁾. Her

⁽²⁸⁾ Frank W. Notestein, «Economic Problems of Population Change», Sekizinci Milletlerarası Ziraî İktisatçılar Konferansında yapılan tebliğ, East Lansing 1952, s. 6.

ne kadar ölüm nisbetleri de yüksek ve çoğu zamanda binde 20 civarında veya daha yukarı ise de gene de tabiî artış nisbeti yüksek kalmakta, umumiyetle binde 20 yi aşmakta ve bazan binde 25 - 30 u bulmaktadır. Meselâ, Formoza, Seylân ve Portoriko'da nüfusun tabiî artışı binde 30 dur ki her 23 yılda nüfus iki mislini bulmaktadır (29).

Türkiye'de doğum ve ölümlere ait istatistikler maalesef çok mahdud ve gayri kâfi bulunmaktadır. 1945 ve 1950 nüfus sayımlarına göre hesaplanan yıllık tabiî artış binde 20.5 dir. Bu rakam köylerde binde 20 nin biraz altına düşmekte, şehirlerde, temerküz hâdisesi neticesi olarak, binde 22.2 ye çıkmaktadır. 1950 ve 1951 yıllarında il merkezlerinde kaydedilen ölümlerin sayıları üzerinde hesaplanan ölüm nisbetleri aynı yıllarda binde 15.5 ve 16.0 olarak bulunmuştur. Köylerdeki ölümlerin bundan biraz yüksek olduğu ve muhtemelen binde 20 ye yaklaştığı tahmin edilebilir. Buna göre Türkiye'de ölüm nisbetlerinin binde 18 - 18.5 civarında olduğu ve doğum nisbetlerinin de vasatî olarak binde 38.5 - 39 u bulduğu tahmin ve hesap olunmaktadır.

Nitekim sıtma bölgelerinde Sıhhat Vekâleti tarafından tutulan kayıtlara göre bu bölgelerde doğum nisbetlerinin ekseri yıllarda binde 30 un üstünde bulunduğu, bazı yıllarda binde 44 e ulaştığı ve nadiren binde 26 ya kadar düştüğü anlaşılmaktadır. Keza aynı istatistikler ölüm nisbetlerinin bu bölgelerde ekseri yıllarda binde 20 yi geçtiğini ve bazan binde 25 i bulunduğunu, son yıllarda bir düşme temayülü gösterdiğini bildirmektedir. Bu malûmata göre sıtma bölgelerinde tabiî nüfus artışı binde 10 ile 23 arasında oynamakta ve ortalama artış binde 20 ye çok yakın bulunmaktadır. Sıtma hastalığı, nüfus artışını baltalayan mühim bir faktör olduğuna göre sıtma bölgeleri için bulunan bu tabiî artış nisbetinin memleket ortalamasından biraz düşük olması çok muhtemeldir (30).

Her iki yoldan yapılan hesapta Türkiye'de tabiî nüfus artışının binde 20 civarında olduğu anlaşılmaktadır. Bu artış nisbeti önümüzdeki yıllarda değişmediği takdirde nüfusumuz 35 senede iki misline ve 52 yılda üç misline çıkacaktır, demektir. İktisadî kalkınmanın ilk devrelerinde hayat seviyesinin yükselmesi, sıhhat ve hızıssıhha şartlarının düzelmesi neticesi olarak tabiî artış nisbetinin hattâ yükselmesi beklenir. İşte iktisat politikasının bu vâkıaları ehemmiyetle gözönünde bulundurması ve süratle çoğalan nüfusumuzun her türlü ihtiyaçlarını temin etmeği hedef edinmesi icabeder.

(29) *ibid.*

(30) Türkiye'ye ait rakamlar İstatistik Umum Müdürlüğü neşriyatından alınmıştır.

Az gelişmiş memleketlerde ölüm nisbetlerinin yüksek bulunması ve dolayısıyla vasati insan ömrünün kısa olması daha başka iktisadî meseleler de doğurmaktadır. Umumiyetle ölüm nisbetlerinin ve bilhassa çocuk ölümlerinin fazla olması iktisadî çalışma devresine girmeden bu dünyayı terk etmek mecburiyetinde kalanların sayılarını kabartmaktadır. Vasati insan ömrünün kısa olması ise ekonomik faaliyette bulunma devresini kısaltmakta, neticede muayyen bir hâsılayı veyahut belirli bir çalışma devresini elde edebilmek için lüzumlu insan sayısını artırmaktadır. Bu meseleyi aydınlatmak üzere Ezekiel tarafından yapılan bir hesap çok enteresan neticeler verdiğiinden hulâsaten burada tekrar edilecektir ⁽³¹⁾ :

Farzedelim ki 2000 çalışma yılı elde edebilmek için az gelişmiş bir memlekette ve ileri bir garp memleketinde yetiştirilmesi gerekli çocuk sayısını hesap etmek istiyoruz. Az gelişmiş memlekette vasati ömür 40 ve iktisadî çalışma devresi 20 - 40 yaşları arasında olmak üzere 20 yıldır. Buna göre, 2000 çalışma yılı elde edebilmek üzere az gelişmiş memlekette 20 yaşında 100 erkeğe ihtiyaç vardır, demektir. Aynı memlekette muhtelif yaşlarda ve bilhassa küçük çağlarda ölümler fazla olduğundan 20 yaşında 100 erkek nüfusu elde edebilmek için 750 doğum olması lâzımdır ⁽³²⁾.

Diğer taraftan ileri bir garp memleketinde vasatî ömür 60 yaşının üstünde ve iktisadî çalışma devresi 20 - 60 yaşları arasında olmak üzere 40 yıldır. Buna göre bu memlekette 2000 çalışma yılı elde edebilmek için 20 yaşında 50 nüfusa ihtiyaç vardır. Garp memleketlerinde kadınların da iktisadî faaliyetlere iştirak etmeleri âdet olduğuna göre, 50 insanın 38 inin erkek ve 12 sinin kadın olması kâfi gelecektir. Keza garp memleketlerinde ölüm nisbetleri umumiyetle düşük olduğundan 20 yaşında 38 erkek elde etmek üzere sadece 140 doğuma ihtiyaç olacaktır ⁽³³⁾.

Hülâsa olarak verilen bu hesabın açık olarak gösterdiği gibi, az gelişmiş memleketlerde çok sayıda çocuk doğmakta, bunlar muayyen yaşlara

⁽³¹⁾ Mordecai Ezekiel, «Human Factors in Economic Development», *Formulation and Economic Appraisal of Development Projects*, Birleşmiş Milletler neşriyatı, cilt II, s. 573.

⁽³²⁾ Bu hesaba göre, doğan 750 çocuğun yarısı yani 375 i erkek olacak, bunların % 20 si birinci yaşı içinde, geriye kalanlarının % 33 ü bir ilâ on yaşları arasında, geriye kalanlarının % 50 si on ilâ yirmi yaşları arasında ölecekler ve neticede 20 yaşında 100 erkek kalacaktır.

⁽³³⁾ Hesaba göre, doğan 140 çocuğun yarısı erkek olacak, bunların % 5 i bir yaşına kadar, geriye kalanlarının % 20 si bir ilâ on yaşları arasında, sağ kalanların % 10 u on ilâ yirmi yaşları arasında, geriye kalanların % 20 si yirmi ilâ altmış yaşları arasında ölecekler ve en sonda sağ kalan 38 erkek kırk yıl müddetle çalışabileceklerdir. Diğer taraftan, doğan 70 kız çocuğunun 12 si de kırk yıl müddetle çalışacak ve böylece 50 kişi iki bin iş yılı temin edeceklerdir.

kadar bakılmakta, beslenmekte, giydirilmekte, okutulmakta ve gerekli her türlü masraflar yapılmaktadır. Fakat günün birinde bu çocukların mühim bir kısmı iktisadî çalışma çağına girmeden, üstelik büyük mânevî ıztırapları mucip olarak ortadan yok olmaktadır. Vasati ömrün kısa olması, büyük masraf ve emeklerle yetiştirilmiş insanların cemiyete nisbeten kısa bir hizmette bulunduktan sonra kaybolmaları demektir. Bu suretle az gelişmiş memleketlerin uğradıkları servet ve enerji kayıpları rakamlarla ölçülemeyecek derecede muazzam olmaktadır.

Yukarıdaki hesapta az ve çok gelişmiş memleketlerin hepsinde de işçi verimliliğinin aynı olduğu farzedilmiştir. Eğer verimlilik farkı da nazarı dikkate alınırsa az gelişmiş memlekette daha fazla doğuma ihtiyaç olacak ve dolayısıyla bu memleketin kayıpları daha da büyük bulunacaktır.

İşte az gelişmiş memleketlerin düşük hayat standardını ve fakirliğini biraz da bu sebeplerle izah etmek mümkündür.

II — Az gelişmiş memleketlerin iktisaden kalkınma imkânları

Kalkınmanın gayeleri : Kısaca ifade edilmek icabederse iktisadî kalkınmanın mânası ve gayesi halkın reel gelirini ve hayat seviyesini yükseltmekten ibarettir, denilebilir. Reel gelir seviyesini ve umumî istihsal hacmini, memlekette hâlen mevcut bulunan ve faydalı bir şekilde kullanılabilen istihsal kapasitesi tâyin ve tesbit edecektir. Buna göre, ekonomik kalkınma, daha geniş ve daha çeşitli istihsal kapasitesi elde etmek gayesine mâtuf olacaktır.

Bir ekonominin umumî istihsal kapasitesini tâyin eden faktörler arasında en önemlilerini memlekette mevcut tabii kaynaklar, işgücü, sermaye, teşebbüs kabiliyeti ve teknoloji seviyesi teşkil etmektedir. Yekûn kapasite ve hâsıla miktarı, tıpkı bir fıçıya doldurulabilecek su miktarının kenar tahtalarından en kisasına tâbi olması gibi, bu ehemmiyetli istihsal faktörlerinden nisbeten az bulunanına bağlıdır. (Bu faktörler arasında bir dereceye kadar ikamenin kabil olduğunu unutmamalıdır). Bundan dolayıdır ki, kalkınma ile geniş ve çeşitli istihsal kapasitesi temin etmeğe çalışırken, bu kalkınmanın muvazeneli bir şekilde başarılması ve organik bir bütün teşkil eden millî ekonominin muhtelif sektörlerinin birbirine uydurulması hayatî bir ehemmiyeti haiz bulunmaktadır. Eğer sektörler arasında bir uygunluk temin edilemezse durum, muhtelif kalınlıkta boruların birbirine eklenmesi suretiyle yapılmış bir su tesisatına benzer. Böyle bir tesisattan elde edeceğimiz suyun miktarı kullanılan çeşitli borulardan en incenin kapasitesiyle tahdid edildiği gibi sektörleri birbirine uydurulmamış bir ekonomiden elde edilecek hâsıla ve gelir akışı da bu sektörlerin en dar kapasiteli olanının tesiri altında kalacaktır. Bu kısa iza-

hata göre, az gelişmiş memleketlerin iktisadî kalkınmalarında takip edilecek hedeflerin evvelâ nisbeten noksan bulunan ekonomik faktörleri tamamlamak, sonra da eksik ve natamam olarak kurulmuş bulunan ekonomi sektörlerini ikmal etmek ve bu suretle istihsal kapasitesini çeşitlendirmekten ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Umumiyetle az gelişmiş memleketlerde sermaye ve teşebbüs gücü kıt ve teknoloji seviyesi düşük bulunduğuna göre bu memleketlerin kalkınmalarında ilk olarak bu noksanların telâfisine çalışmak doğru olur. Keza az gelişmiş memleketlerde natamam olarak kurulan ekonomik sektörlerin başında umumî hizmet endüstrileriyle imalât sanayii geldiğinden bu sektörlerin de tamamlanması kalkınmanın gayelerinden birisidir.

Noksan ekonomik faktörlerin tamamlanması ve natamam sektörlerin kurulmasından sonra bir de ekonominin müessir ve verimli bir şekilde işlemlerini temin etmek lâzımdır. Bu da gerek eskiden mevcut bulunan, gerekse sonradan kurulan ekonomik sektörlerin her birinde verimliliği artırmak ve, buna ilâveten, bütün sektörlerin iyi bir şekilde koordine ve entegre edilmesini ve bütün olarak ekonominin verimli bir şekilde işlemlerini sağlamakla mümkün olacaktır.

Kalkınma şartları: Az gelişmiş memleketlerde iktisadî kalkınmanın başliıyabilmesi için her şeyden evvel memleketin umumî atmosferinin böyle bir hareket için elverişli bulunması icabeder. Umumî atmosferden, esas itibariyle halkın psikolojik tutumu, sosyal, ekonomik, politik ve hukukî müesseselerin durumu kastedilmektedir.

Bir defa, memleket halkı ruhî bakımdan kalkınmaya hazır olmalıdır. Yani, bir taraftan, insanın şuurlu gayretlerle tabiata hâkim olabileceğine ve iktisadî bir kalkınmanın kendi memleketleri için mümkün bulunduğuna inanmalı; diğer taraftan da halk bu kalkınmayı arzu etmelidir. Bunlara ilâveten, umumî kültür seviyesinin, memleketin kalkınmasına imkân verecek tecrübî veya ilmî görüşü ve tutumu geniş halk tabakalarına yerleştirmiş bulunması da lâzımdır. Ayrıca, halkın muhtelif sebeplerden dolayı maddî servet edinmeğe karşı alâkasız olmaması ve maddî servete tesahup etmenin insanlara sosyal prestij temin etmesi de kalkınma için gerekli bir unsurdur. Bu saydığımız şartların büyük halk kütlelerinde kendiliğinden mevcut bulunması beklenemez. Bu sebeple her sınıf ve meslekten liderlerin evvelâ terakki ve kalkınmaya inanmaları ve bunu istemeleri, daha sonra da geniş halk tabakalarına bu inanışları aşlamaları ve yerleştirmeleri gerekir.

Pek tabiidir ki iktisadî kalkınma her cemiyette bazı ayarlamaları icabettirecektir. Bu arada eski hayat felsefesinin yıkılıp atılması veya ehemmiyetli nisbette değiştirilmesi; hukukî, sosyal, politik ve ekonomik mü-

esseselerin kalkınmaya elverişli bir şekilde yeniden tanzim edilmesi ve bu suretle hususî teşebbüslere bütün gayretlerinin meyvalarını elde etmek imkânlarının hazırlanması başta gelen tedbirlerdendir. Bazı memleketler için bu değişmeleri yapmak büyük bir sosyal inkılâp mânasına gelebilir ve bu gibi cemiyetlerde kalkınmayı başarmak daha güçtür.

Kalkınmanın plânlanması: İktisadî kalkınmanın iyi bir şekilde başarılması, memleket şartlarına ve icaplarına uygun bulunması ve mümkün olduğu kadar az madde ve enerji israfını mucip olması, umumî bir kalkınma plânına lüzum göstermektedir. Kalkınma plânı hazırlanmadan evvel teknik ve ekonomik mahiyette tetkik ve araştırmalar yapılmalı, ekonomik kaynakların halihazır durumu ve potansiyel imkânları, memleketin içinde bulunduğu şartlar çok esaslı ve teferruatlı bir şekilde tesbit edilmelidir. Bu araştırmaların bir defa yapılması da meseleyi halletmez; kalkınma plânının tatbikatı sırasında da araştırmaların devam ettirilmesi ve gerekirse plânın bu malûmat ışığı altında tashih ve tâdil edilmesi lâzımdır.

Bundan sonra, ulaşılması arzu edilen başlıca hedeflerin tâyin edilmesi doğru olur. Bu hedeflerin seçilmesinde iki mühim ekonomik prensipten istifade etmek mümkündür ⁽³⁴⁾. Bu prensiplerin birincisi iktisatçıların pek çok kullandığı marjinal analizdir. Bu prensibe göre, kullanılacak bir ünite ekonomik kaynağın temin edeceği net sosyal fayda âzamî hale getirilmeli ve hangi istihsal sahasında net sosyal fayda daha yüksek ise bu kaynak o sahaya tahsis edilmelidir. Marjinal analiz iktisadî kalkınmanın çok cepheli olmasını şart koşturmaktadır ve bazı sektörler ihmal edilmiş iken diğer sektörler üzerinde enerji ve kaynakların teksif edilmemesi lüzumunu belirtir.

Kullanılacak ikinci iktisadî prensip bilhassa ekonomik kalkınma meseleleri bakımından ehemmiyetlidir. Zira kalkınmalarda olduğu gibi geniş mikyasta ekonomik kaynakların sektörler arasında nakli ve kullanılması ekseriya marjinal analizden farklı neticeler doğurmaktadır. Az gelişmiş memleketlerin kalkınmalarında umumî ayarlamalar yapılması ve büyük miktarda kaynakların muayyen sektörlerle tahsisi lüzumu sık sık belirlemektedir. Bu gibi ayarlamaların sosyal masraflarını ve sosyal faydalarını hesaplamak ve tâyin etmek pek kolay olmadığından ekseri ahvalde geri memleketlerde bu prensip tatbik edilmemektedir. Az gelişmiş memleketler için kalkınma plânları hazırlayan mesul kimselerin bu ikinci ekonomik prensibi de göz önünden ayırmamaları icabeder.

Kalkınma plânlarının hazırlanmasında karşılaşılan meseleler: Az gelişmiş memleketler için iktisadî kalkınma plânları hazırlamak umumiyet-

(34) Birleşmiş Milletler Mütahassıs Heyeti, *adı geçen eser*, s. 49.

le zannedildiğinden daha zordur ve bu işin başarılmasında birçok meselelerle karşılaşılır. Kalkınma plânlariyle ilgili meselelerin en önemlileri şöylece hulâsa edilebilir ⁽³⁵⁾ :

1) Yekûn hâsılanın ne kadarını istihlâke ve ne kadarını yatırımlara tahsis etmelidir? Az gelişmiş memleketlerde çeşitli iktisadî sahalarda ve istihsal faaliyetlerinde büyük sermaye yatırımlarına ihtiyaç duyulduğu ve yatırım imkânlarının çok olduğu malûmdur. Yekûn hâsılanın ne nisbette yatırımlara tahsis edilmesi gerektiği hususunda bir karara varılırken kullanılacak kıstas istihlâkin asgarî geçim standardının altına düşmemesi ve çalışan kimselerin faaliyetlerine rahat bir şekilde devam edebilmeleri için gerekli istihlâki yapabilmeleridir. Bu memleketlerde esasen millî gelir düşük olduğundan istihsalin mühim bir kısmı istihlâk edilmek mecburiyetindedir ve yatırımlara fazla miktarların ayrılması zordur.

2) Yatırımların ne kadarı insan unsuru ile ilgili sosyal hizmetlere ayrılmalıdır? Sosyal hizmetler için yapılan yatırım masrafları bilhassa az gelişmiş memleketlerde iktisadî faaliyetlerin verimliliğini artıracak şekilde faydalı tesirler icra etmektedir. Bu meyanda, umumî ve teknik öğretim ve eğitim ile sağlık ve hıfzıssıhha sahalarında yapılacak yatırımların rolü en büyük olmaktadır. Diğer taraftan, sosyal yatırımlar az gelişmiş memleketlerde çok ihmale uğramıştır. Bu sebeplerle bu gibi yatırım masraflarına kalkınma plânlarında önemli yer verilmeli, memlekette mevcut tasarruf temayülünü azaltmıyacak, hattâ mümkün ise artıracak şekilde olmak şartıyla sosyal yatırımları teşvik etmelidir.

3) Nafia işlerine ne kadar yatırım yapılmalıdır? Bayındırlık işlerine ve bu arada ulaştırma ve yol şebekelerine, elektrik, su, tabii kaynakları muhafaza mevzularına muayyen miktar yatırım yapılmadan iktisadî kalkınmaya başlamak az gelişmiş memleketler için mümkün değildir. Bu sebeple nafia yatırımları iktisadî kalkınma plânlarında ehemmiyetli bir yer işgal eder ve ihmal edilmemelidir.

Ancak, bayındırlık masraflarında fazla ileriye gitmemek, nisbeten ucuz, 20 - 30 sene ömürlü projeleri seçmek, elde mevcut mahdud miktardaki sermayeyi mümkün olduğu kadar geniş sahalara serpiştirmeğe çalışmak ve diğer ekonomik sektörlerde bu sermaye için daha büyük bir talep varsa sermayeyi oralara tahsis etmek icabeder.

4) Millî ekonomiyi ne derece kendine yeter bir hale getirmelidir? İktisaden az gelişmiş memleketler dış münasebetlerinde daima istikrarsız fiyatlar ve ticaret şartları ile karşılaştıklarından ⁽³⁶⁾ ve bu yüzden her za-

⁽³⁵⁾ *ibid.*, s. 50.

⁽³⁶⁾ Makalemizin baş tarafında bu mevzua temas edilmiştir.

man büyük zararlara uğradıklarından ekonomilerini mümkün olduğu kadar dışarıya az bağlı bir hale getirmeğe çalışmaktadırlar ve bu uğurda birçok tedbirlere müracaat etmektedirler. Bu memleketler esas itibariyle bahis mevzuu hareket tarzını takip etmekte haklıdırlar. Bununla beraber, otarşik tedbirlerde çok fazla ifrata kaçmamaları ve mâkul hareket etmeleri doğru olur. Bu hususta kullanılacak ekonomik bir kıstas, bilûmum faktörler gözönünde tutulmak şartıyla, iktisadî kaynakların dış ve iç piyasalar için istihsalde bulunan faaliyet şubelerinde aynı derecede sosyal net fayda temin edecek şekilde taksim edilmesidir.

5) Yatırımlar bakımından sanayi mi yoksa ziraat mi tercih edilmelidir? Az gelişmiş memleketler yabancı ekonomilere bağılıklarını azaltmak maksadiyle ve diğer sebeplerle sanayileşmek isetmekte, dolayısıyla sanayie bazan gerektiğinden daha büyük bir önem vermekte, fazla sermaye tahsis etmekte ve her suretle teşvik ve himaye göstermektedirler. Esas itibariyle haklı buldukları bu hareket tarzında da fazla ileri gitmemek doğru olur. Muayyen malların ithal edilmesi veya dahilde istihsal edilmesi hususlarında karar verirken ekonomik kaynakların marjinal ve kitle halinde yer değiştirmesine ait yukarıda bahsi geçen iktisadî prensipleri gözönünde bulundurmalı ve hangi halde net sosyal hâsıla âzamî ise o şekilde hareket etmelidir. Mamafih, bu mesele üzerinde düşünürken memlekette mevcut âtil kaynakları, dünya fiyatlarında ve ticaret şartlarında daimî olarak müşahede edilen istikrarsızlığı ve çocuk sanayi (infant industry) münakaşasını da dikkat nazarına almalıdır.

Umumî olarak denebilir ki çok kalabalık bir nüfusa sahip bulunmayan ve surplus ziraî nüfus şeklinde gizli işsizliği mevcut olmıyan memleketlerde kurulması düşünülen yeni endüstrilerin muhtaç buldukları işçileri ziraat sektöründen temin edebilmeleri için, ziraî kalkınma evvelâ başlamak mecburiyetindedir. Bu suretle gelişen ziraat sektöründe daha az insana ihtiyaç duyulacağından ziraat için lüzumsuz hale gelen nüfusun yeni kurulan endüstrilerin işçi taleplerini karşılamak üzere bu sahalara akmaları mümkün olacaktır.

Diğer taraftan, esasen kalabalık bir nüfusa ve oldukça yüksek nisbette gizli işsizliğe sahip bir memlekette durum yukarıdaki tamamen aksidir. Bu gibi memleketlerde ziraatteki fazla nüfusu çekmedikçe ve gizli işsizliği ortadan kaldırmadıkça iktisadî kalkınmaya başlamak ve bu harekette muvaffak olmak imkânı yoktur. Bu sebeplerle kalabalık nüfuslu memleketlerde evvelâ sanayileşmeğe ehemmiyet verilmeli ve surplus ziraî nüfus buraya çekilmelidir. Sanayileşme hareketine muvazi olarak ziraat sektöründe verimliliği artıracak teknik terakkilere ve istihsal kapasitesini genişletecek şekilde makineleşmeğe ehemmiyet vermelidir. Bu

memleketlerde gerek ziraatin gerekse ev endüstrilerinin makineleştirilmesinde mümkün olduğu kadar teknolojik işsizlik doğurmamağa gayret edilmelidir.

Kalkınmada devletin rolü: Modern çağda devletin iştiraki olmadan iktisadî kalkınmada muvaffak olmak imkânsız bir hale gelmiştir. Bundan başka, devletin kendi öz faaliyeti ve hususî ekonomi sektörüne müdahaleleri iktisadî kalkınma üzerinde büyük tesirler icra etmektedir. Az gelişmiş memleketlerin kalkınmasında devletin rolü daha önemli bir hale gelmektedir. Bu sebeplerle iktisadî kalkınma meselesini incelerken bu hususta devletin üzerine düşen vazifelerden bahsetmeden geçmek imkânsızdır.

Her şeyden evvel bir devletten, dürüst olarak faaliyette bulunması ve, aynı zamanda, fonksiyonlarını müessir ve verimli bir şekilde yerine getirmesi beklenir. Az gelişmiş memleketlerde devletin dürüst ve verimli çalışması her zaman kolaylıkla temin edilemez ⁽³⁷⁾ Bu meselenin önemle ele alınması yerinde olur.

Devletin iktisadî hayata müdahalesi az gelişmiş memleketler bakımından daha mühimdir ve bu memleketlerde devletin yapacağı işler daha fazladır. Devlet, adalet, âsaiyet vesaire gibi umumî fonksiyonları yanında ekseriya yol ve münakalât şebekelerini, maarif ve sıhhat hizmetlerini temin eder. Bunlardan başka, hususî teşebbüslerin yanaşmadığı bazı fazla riskli ekonomik faaliyeti, bazan da, hususî teşebbüslerin israfla çalışacağı ve başarabileceği işleri bizzat devlet üzerine alır. Sonra, umumiyetle devlet, millî tasarrufları mobilize etmek ve yatırım sahalarına kanalize etmek üzere gerekli malî müesseseleri kurar ve murakabe eder; işgücünün verimli bir şekilde kullanılmasını murakabe ve temin eder; nadir ekonomik kaynakların en önemli ihtiyaçlar arasında elverişli bir şekilde dağılmasına yardım eder ve bu kıymetli faktörlerin israfına mâni olur.

Umumî kalkınma plânında devlet ve hususî sektöre ayrılan sahalara açık olarak belirtilmelidir. Bu hususta karar verirken memleketin umumî menfaatlerini gözönünde bulundurmak ve kalkınmayı süratle temin edecek şekilde hareket etmek doğru olur. Bununla beraber, bu hususta karar verilirken ekonomik ve sosyal kıstaslar yanında politik mülâhazaların da ehemmiyetli bir yeri bulunduğuna ayrıca işaret etmelidir.

Her halikârda devletin ekonomiye müdahalesi hususî teşebbüslerin cesaretlerini kırarak şekil ve derecede olmamalıdır, ve daha ziyade stratejik mahiyetteki faktörlere inhisar etmelidir. İktisadî kalkınma bakımından stratejik faktör birçok iktisadî faaliyetleri aynı zamanda ilgilendiren

(37) Birleşmiş Milletler Müttehassıs Heyeti, *adı geçen eser*, s. 17.

2) Türk Ceza Kanununun İkinci Kitabının Beşinci Babının birinci faslında yazılı (Suç işlemeğe tahrik) suçlarıyla ikinci faslında yazılı (Suç işlemek için dernek kurmak) suçlar.

3) Türk Ceza Kanununun İkinci Kitabının Altıncı Babının ikinci faslında yazılı (Devlete ait mühürler ve damgalarla sair alâmetlerin taklidi) suçlar.

4) Türk Ceza Kanununun İkinci Kitabının Yedinci Babında yazılı âmmenin selâmeti aleyhine işlenen bütün suçlar.

5) Türk Ceza Kanununun İkinci Kitabının Onuncu Babının ikinci faslında yazılı suçlar (Yağma, yol kesmek ve adam kaldırmak).

6) Türk Ceza Kanununun 179, 180 ve 188 inci (Şahsî hürriyeti aleyhine işlenen), 234 üncü (Devlet kuvvetlerinin emirlere itiaatsızlığı), 235 inci (Memurların öğrendikleri suçları gizlemeleri), 236 ncı (Memurların topluca işlerini bırakmaları), 241 inci (*Ruhanîlerin hükûmeti, kanunları takbih ve tezif eylemeleri*), 242inci *Ruhanîlerin, halkı, hükûmet, kanunlar ve memurlar aleyhine tahrikleri*), 248 inci (Memurların haksız ceza kesmeleri), 249 uncu (Halkı angaryaya sevk etmek), 254 üncü (Memurları işlerinden alıkoymak), 255 inci (Resmî heyetlerin faaliyetlerini bozmak,) 256 ncı (Memurları ve resmî heyetleri zorla, tehditle ve topluca işlerinden alıkoymak), 257 ncı (Memurları ve resmî heyetleri silâh tehdidiyle ve topluca işlerinden alıkoymak), 258 inci (Memurlara karşı vazifeleri sırasında cebir kullanmak), 260 inci (Kanun hükümlerini uygulamaya karşı mühalefet), 264 üncü (İzinsiz yıkıcı ve öldürücü maddeler yapmak ve memlekete sokmak), 316 ncı (Kalpazanlık), 317 ncı (Para kıymetlerinde değişiklik yapmak), maddelerinde yazılı suçlar.

7) Askerî Ceza Kanununun 75 inci (Askerî şahısları kaçmağa kışkırtmak veya yardım etmek), 93 üncü (Askerî şahısları itaatsızlığa kışkırtmak), 94 üncü (Askerî şahısları topluca itaatsızlığa ve isyana kışkırtmak), 95 inci (Yetkisiz olanların askerlik işleri için toplanmaları), 96 ncı (Askerlikten soğutmak), 148/2 inci (İçtimaî bir zümreyi diğerleri aleyhine kışkırtmak suçunu askerlikte, ordu içinde işlemek), 160 inci (Harekât mıntakalarında askerlere tecavüz etmek) suçları.

Bu suçları işleyenler, sıkı yönetim mahkemelerinde yargılanıp hüküm giyerler.

Sıkı yönetim ilânını gerektiren hallerle ilgili görülen suçları, sıkı yönetimin ilânından önce işlemiş olanlar da sıkı yönetim mahkemelerinde yargılanırlar.

Ayrıca, sıkı yönetim mahkemelerinin el koyduğu suçlara bağı olarak sıkı yönetim bölgesi dışında işlenmiş bulunan suçlar var ise, sıkı yönetim mahkemeleri bunları da, bakmakta oldukları dâvalarla birleştirip hepsi hakkında birlikte karar verirler.

Sıkı yönetim altındaki yerlerde teşkil olunan *askerî mahkemelerde*, *Askerî Yargılama Usulü Kanununun* 250. nci — 256 nci maddeleri hariç olmak üzere, seferberliğe ait olan hükümler tatbik olunur.

Sıkı yönetim mahkemelerinin yetkilerine dâhil bulunan suçlardan dolayı generaller ve amirallerle, genel müfettişler, valiler, kaymakamlar, yargıçlar ve savcılar aleyhinde kovuşturma yapılabilmesi için, her birinin mensup olduğu idareye göre, Millî Savunma ve Adâlet veya İçişleri Bakanının iznini almak şarttır.

D. — SIKI YÖNETİMİN İŞLEYİŞİ:

Sıkı yönetim ilân edilen yerlerde, sıkı yönetim komutanlığı kurulup sıkı yönetim mahkemeleri teşekkül ettikten sonra, bu idare, o bölgenin emniyet ve asayiş için gerekli gördüğü tedbirleri almağa başlar.

Sıkı yönetim bölgesinde işlenmiş suçlardan sıkı yönetim mahkemelerinin yetkileri içine girenler hakkında yargılamalar yapılır. Sıkı yönetim komutanının alabileceği bütün tedbirleri ve bunların neticelerini burada ayrı ayrı anlatmakta hiçbir amelî fayda yoktur. Ancak komutanlığın emirlerine aykırı hareket edenler hakkında yapılacak muamelelere kısaca temas etmek faydalı olacaktır.

Sıkı yönetim altına alınan yerlerde Askerî İdare tarafından alınan tedbirlere karşı gelenler ve bu İdarenin emirlerine uymayanlar, itaatsızlık gösterenlerle hüviyetlerini yanlış bildirenler hakkında, Türk Ceza Kanununun 526 nci ve 528 inci maddelerinde yazılı cezalar üç misli artırılarak hükmolunur.

Sıkı yönetim bölgesinden çıkarılanlar, bu bölgeye izinsiz olarak girerlerse, haklarında bir yıldan üç yıla kadar sürgün cezasına hükmolunurlar.

Sıkı yönetim bölgesi dışına çıkarılanların bu bölge dışında oturmağa başladıkları yerlerde kalmaları, çıkarılma sebebine göre mahzurlu görüldüğü takdirde o yerde veya o İl hudutları içinde ikametleri, İçişleri Bakanlığının kararıyla yasak edilebilir. Haklarında bu muamele tatbik edilmiş olan kimseler, çıkarıldıkları yere ve girmeleri yasak edilen İlin hudutlarından

doğumları da azaltmak üzere tedbirler almağa başlayacaklarını tahmin etmek hatalı olmasa gerektir (41) Yaşama şartlarının iyileşmesi ve modern teknolojinin yerleşmesi üzerine bu memleketlerin insan toplulukları arasında küçük aile ideali yayılmağa başlayacak, nüfusun kemiyetinden ziyade keyfiyetine ehemmiyet verilmeğe başlanacak, aile bütünlüğü yerine ferdler daha büyük iktisadî ve sosyal önem kazanacak, kadınlar için evlenme ve çocuk yapma yegâne geçinme vasıtası ve prestij sebebi olmaktan çıkacak, eğitim sayesinde dünyadan ve modern teknolojiden haberdar olan milletler rasyonel ve dünyevî bir görüşe sahip olacaklar, ve bütün bunların tesiriyle neticede doğumlar da ölümler gibi azalacaktır.

Ziraî kalkınma: İktisaden az gelişmiş memleketlerde ziraat sektörünün millî ekonominin temelini ve özünü teşkil ettiği, bu memleketlerde en önemli iktisadî faaliyet şubesinin ve millî gelir ve servet kaynağının ziraat olduğu malûmdur. Bunlardan başka, bu ekonomilerde gelir dağılışının esasını da ziraat tâyin ve tesbit etmektedir. Bütün bu ehemmiyetine rağmen umumiyetle az gelişmiş memleketler ziraatlerinin geri bulunduğu, verimli ve müessir bir şekilde işlemediği ve yekûn hâsıllarının nisbeten düşük bulunduğu daha önce izah edilmişti. Bu sebeplerle az gelişmiş memleketlerin iktisadî kalkınmasında ziraî kalkınmanın yeri ve ehemmiyeti çok büyüktür.

Az gelişmiş memleketlerde ziraî kalkınmaya hususî bir ehemmiyet verilmesini icabettiren daha başka sebepler de vardır. Bunları şöylece hülâsa edebiliriz :

Az gelişmiş memleketlerde gıda istihlâki umumiyetle düşük olduğu halde marjinal istihlâk temayülü oldukça yüksektir. Ekonomik kalkınmanın tesirleri hissedilir edemez bilhassa sanayi sektöründeki gelir artışına muvazi olarak gıda istihlâki de ehemmiyetli nisbette artar. Keza ziraat sektöründe yaşayanların gıda ihtiyaçları fazlalaşır ve eskiden pek az istihlâk edilen bazı kıymetli gıdaları istihlâke başlarlar. Gıda maddeleri istihsalinin talepteki bu artışa ayak uydurması ve ziraî arzın aynı nisbette artması icabeder. Bu memleketlerde nüfusun sür'atli artışı da ziraî istihsalin artırılması sebeplerini takviye etmektedir. İktisadî faaliyet faktörlerinde çalışan işçilerin sıhhatli ve verimli olabilmeleri için bol gıda almaları gerekir. Yapılan hesaplara göre, az gelişmiş memleketler halkının normal standartlara göre gıda alabilmeleri için bu memleketlerin bugünkü istihsal seviyelerini hemen bir misli artırmaları lâzım gelmektedir (42)

Sonra ziraî kalkınmanın nisbeten az sermayeye ve fazlaca insan gücüne lüzum göstermesi de az gelişmiş memleketlerin içinde buldukları

(41) F. W. Notestein, *adı geçen eser*, s. 5.

(42) H. H. Hutcheson, *adı geçen eser*, s. 104.

şartlarla tevafuk halindedir. Ziraat mahsulleri sanayi mamullerine nazaran nisbeten daha kolay pazar bulabilir. Diğer sektörlerin, bilhassa sanayiinin gelişmesi, bunların istihsal edeceği mal ve hizmetler için büyük bir içpazar teşkil eden ziraatın kalkınmasına tâbidir. Bu memleketlerin ihracatı hemen tamamen ziraî mahsullerden ibaret bulunduğuna ve iktisadî kalkınmada kullanılacak yabancı dövizler de ancak bu sayede temin edilebileceğine göre, ziraatın gelişmesi umumî kalkınma için gerekli bir hale gelmektedir. Bunlardan gıda ithal eden memleketlerde ise ziraatın kalkınması döviz tasarrufu temin edecektir. Son olarak denilebilir ki az gelişmiş memleketlerde ziraat sahasında geçimlerini temin eden nüfusun % 75 - 90 gibi büyük nisbetlere varması ziraî kalkınma suretiyle memlekete yapılacak hizmetin önemini belirtmeğe kâfidir ve ancak bu suretle büyük halk kütlelerinin hayat standartları yükseltilebilir.

Az gelişmiş memleketlerin ziraî kalkınmalarını temin için alınacak tedbirler pek çok ve çeşitlidir. Bunların başında arazi mülkiyet ve tasarruf rejimini ıslah etmek yani bir toprak reformu yapmak gelmektedir. Arazi reformu ve iktisadî kalkınma tâbirleri son zamanlarda sık sık bir arada kullanılmaktadırlar, ve aslında birbiriyle yakın ilgileri bulunan iki mefhumdur. Birçok müellifler tarafından arazi reformu iktisadî kalkınmanın lüzumlu bir şartı olarak kabul ve telâkki edilmektedir. Arazi reformu tâbiri burada geniş mânasiyle alınmakta ve araziye elde bulundurma ve kullanma ile ilgili şartlarda meydana getirilecek her nevi tedbir ve ıslahat bu mefhum içerisine sokulmaktadır.

Arazi reformu ziraî istihsalin verimliliğini ve hâsılasını artırmakta, tabii kaynakların israfını önlemekte ve muhafazasını temin etmekte, bu faaliyet şubesinde emniyetsizliği ortadan kaldırmak ve gelirleri yükseltmek suretiyle sermaye teşekkülünü ve yatırımları teşvik etmektedir. Mafih, bazı ahvalde arazi reformlarının sermaye teşekkülünü ve yatırımları teşvik etmediği ve hattâ tamamen aksi tesirlerde bulunduğu da vâkidir (43) Fakat eğer arazi reformu yüzünden artan istihsalin hepsi istihlâkte kullanılmaz, kısmen veya tamamen gönüllü olarak tasarruf edilir ve yatırımlara tahsis edilirse, kalkınma hareketi hızlandırılmış olur. Bu gönüllü tasarruf ve yatırımların olmadığı veya az olduğu hallerde cebri metodlar kullanılabilir ve arazi reformundan doğan menfaatlerin hepsi veya

(43) Ziraatin kazancı mahdut sayıda kimsenin eline geçerken bu kimseleri yatırım yapmağa teşvik etmek, küçük toprak sahibi binlerce köylüyü yatırım yapmağa ikna etmekten çok daha kolay olabilir. Nitekim Meksika'da arazi reformu yapılmağa başlanınca sermaye emniyet saikasıyla ziraatten şehirlere kaçtı; evvelâ spekülâtif gayrimenkul mübayaalarına, sonra inşaat faaliyetine, daha sonra da sanayie yatırıldı. Raleigh Barlowe, «Land Reform and Economic Development», *Journal of Farm Economics*, Mayıs 1953, s. 186.

büyük bir kısmı vergileme yoluyla fertlerden alınarak iktisadî kalkınma masraflarına tahsis olunabilir. Umumiyetle denilebilir ki arazi reformları cemiyetlerde iktisadî, sosyal ve politik birçok kuvvetleri harekete geçiren bir katalizatör vazifesini görebilir ve ekonomik kalkınmaya büyük yardımda bulunabilir.

Arazi reformundan sonra ziraî organizasyonu yani işletme sistemlerini ıslah etmek doğru olur. Bu maksatla ziraî işletmeyi âzamî verim getirecek şekilde teşkilâtlandırmak, işletmeleri optimum büyüklükte kurmak üzere haddinden küçük ve parçalı işletmeleri birleştirmek lâzımdır. İşletmelerin optimum büyüklüğe göre organize edilmesinde surplus ziraî nüfus meselesiyle karşı karşıya gelmekteyiz. Mümkün olduğu takdirde yeni arazileri ziraata alarak surplus nüfusu ziraat sektörü içinde istihdam etmek, aksi halde bunları başka sektörlerle çekmek gerekir. Bunun yanında, uzun vâdeli bir politika tedbiri olarak çiftçi sınıfları arasında küçük aile idealinin yayılması ve bu suretle iktisadî kaynaklarla kabili telif olmıyan bir nüfus artışının yavaşlatılması bahis mevzuu olabilir.

Ziraat sahasında alınacak tedbirlerin en faydalılarından ve büyük imkânlar vâdedenlerinden birisi de dönüm ve çiftçi başına verimi artıracak teknolojik terakkileri elde etmektir. Bu gibi terakkilerin elde edilmesi umumiyetle kolaydır ve nisbeten az masrafa ve kısa zamana lüzum gösterir. Bu teknolojik terakkilerin başlıcaları yeni ve mütekâmil istihsal metod ve vasıtalarının kullanılması; ziraî hastalık, haşere ve zararlılarla mücadele edilmesi; ıslah edilmiş tohumluk ve damızlıkların adapte edilmesi; yeni hayvan ve nebat varyetelerinin ziraat bünyesine yerleştirilmesi, sulama, gübreleme ve bakım usullerinin ıslahı; toprak muhafaza ve erozyonu önleme tedbirleridir. Bunlara yardımcı olarak sürüm ve fiyatla ilgili bazı tedbirler, ziraî yayım ve araştırma faaliyetleri, ziraî kredi temini, ziraî kooperatiflerin teşviki ve ziraî makineleşme tavsiyeye şâyandır. Bunlardan yalnız ziraî araştırma ve yayımın az gelişmiş memleketlerde ziraî verimi 20 yılda % 50 nisbetinde artırabileceğini Birleşmiş Milletler Müttehassıslar Heyeti iddia etmektedir (44)

Eksik ve natamam sektörlerin kurulması : Ziraî verimliliği ve hâsılayı artırmak gibi ekonominin eksik ve natamam sektörlerini kurmak da az gelişmiş memleketlerin ekonomik kalkınmaları bakımından önemli tesirler icra edecektir. Eksik ve natamam sektörlerin başında istihsalin umumî hizmetleri veya sosyal sabit masraflarla ilgili faaliyet şubeleri gelmektedir.

İstihsalin umumî hizmetleri arasında en önemlileri olarak nakliyat ve muhaberât sistemleri; enerji, elektrik, su ve sulama tesisleri; eğitim, sıh-

(44) Birleşmiş Milletler Müttehassıslar Heyeti, *adı geçen eser*, s. 53.

hat, hıfzıssıhha, mesken ve tabii kaynakları koruma hizmetleri sayılabilir. Az gelişmiş memleketlerde bu gibi hizmetler çok ihmal edilmekte ve pek kıt olarak temin edilmektedir. Halbuki, bu gibi hizmetler doğrudan doğruya istihsalde bulunmazlarsa da müstahsil projelerin tatbikatına imkân vermek ve onların verimliliklerini artırmak suretiyle vasıtalı bir şekilde istihsale iştirak ederler. Bu sebeplerle sosyal hizmetlere az gelişmiş ekonomilerde büyük ihtiyaç duyulur, ve kalkınmanın başında ehemmiyetle bunların ele alınmaları doğru olur.

Sosyal hizmetlerin umumî istihsale iştirak tarzını sağlık, mesken ve eğitim sahalarından alacağımız misallerle açıklayalım. Sağlık tâbirleriyle sıtma gibi insan enerjisini ve çalışma kabiliyetini azaltan hastalıkların ortadan kaldırılması sayesinde hem kalabalık işçi kütlelerinin verimliliği artar, hem de geniş sahalar istihsale salih ve yaşanabilir bir hale gelir. Keza gıda rejimlerinde ve mesken durumlarında yapılacak ıslahat işçi sınıflarının verimlerini, çalışma kabiliyet ve enerjilerini artırır. Eğitim milletin umumî kültür seviyesini yükseltmek suretiyle onların işlerini daha verimli bir şekilde yapmalarına yardım eder. Teknik eğitim ise kalkınma için çok lüzumlu olan kalifiye işçileri ve ustaları, idareci elemanları, mütehassısları ve liderleri yetiştirerek kalkınmanın tatbikatını temin eder.

Bunlardan başka, sosyal hizmetlere yapılacak yardımlar ekonomide haricî tasarruflar doğurur. Bu gibi haricî tasarruflara misal olarak nakliye ve muhaberat şebekelerinin, sulama, enerji, elektrik vesair tesislerinin hem endüstri hem de ziraat için sağladığı tasarrufları zikredebiliriz. Nitekim her bir teşebbüsün muhtaç olduğu enerjiyi bizzat istihsal etmeğe çalışması veyahut münakale ve muhabere şebekelerini ve vasıtalarını bizzat temin etmeğe mecbur olması halinde karşılaşacağı güçlükleri tasavvur etmek ve bunların millî ekonomi tarafından sağlanması halinde elde edilecek dış tasarrufları hesaplamak güç değildir. Bu gibi haricî tasarrufların tesirleri müterakimdir ve ekonomik kalkınmayı hızlandırmakta ki rolleri büyüktür.

Bundan dolaydır ki iktisadî kalkınmaya başlarken evvelâ bu sosyal hizmetlerin temin edilmesi doğru ve faydalı olur. Şu kadar ki bu projeleri lüzumundan büyük ve pahalı tutarak malî kaynakları zorlamamağa da gayret etmelidir.

Sanayileşme meselesi : Az gelişmiş memleketlerde umumiyetle sanayiinin de noksan ve natamam olduğu ve kalkınmanın tahakkuku için bu sektörün de kurulması lüzumu daha evvel belirtilmişti. Sanayiinin kurulması millî ekonomiyi bütünleştirecek, dış âleme bağlılığını azaltacak, ziraatın surplus istihsalini ve nüfusunu çekmek suretiyle bu sektöre de faydası olacak, halkın teknik düşünce ve görüş seviyesini yükseltecek ve onların terakki kabiliyetlerini artıracaktır.

Az gelişmiş memleketlerde sanayileşme hareketinin başlayabilmesi için evvelâ devletin önderlik yapması ve bu suretle ekonomideki tenbelliği izale etmesi, hususî teşebbüsleri tenbih etmesi ve onlara örnek teşkil etmesi çok doğru ve faydalı olur. Böylece sanayiın daha süratle kurulması ve sanayileşme hareketinin canlılığı temin edilmiş olacaktır.

Sanayileşmede takip edilecek yol, yani hangi endüstrilerin daha evvel kurulması gerektiği meselesi çok ehemmiyetlidir. Bu hususta karar verirken kullanılacak ekonomik kıstas sosyal marjinal net hâsılanın âzamileştirilmesi prensibidir. Sosyal marjinal net hâsıladan bir ünit ekonomik kaynağın herhangi bir endüstride kullanılmasıyla elde edilecek marjinal hâsıla ile aynı kaynağın alternatif imkânlarda kullanılması halinde elde edilecek marjinal hâsıla arasındaki net fark anlaşılmaktadır. Hangi endüstride bu fark müsbet ve aynı zamanda, âzamî bir kıymet ifade ediyorsa evvelâ o endüstriyi kurmak millî ekonominin menfaati bakımından daha doğru olur.

Mamafih, hangi endüstrilerin diğerlerine tercih edileceği hususunda karar verirken sadece bu ekonomik kıstasla hareket etmek kâfi gelmez. Bunun yanında diğer bazı faktörleri de gözönünde bulundurmak ve nihai kararı buna göre vermek daha uygun olur. Bu münasebetle nazarı dikkate alınacak faktörlerin bir kısmı sosyal mahiyettedir. Bunların birincisi sosyal strüktürün korunması meselesidir. Bazı endüstriler memleketin ziraata dayanan sosyal strüktürünü zorlamadığı veyahut hiç olmazsa fazlaca değiştirmedeği halde, diğer bazıları ziraî bünyeyi ehemmiyetli nisbette bozacak ve dağıtacak şekilde tesirler icra ederler. Az gelişmiş memleketlerde köy esasına dayanan ziraî bünye memleketin umumî menfaatleri bakımından korunması gerekli sosyal bir kuruluştur. Bu sebeple endüstrilerin seçilmesinde bu mülâhazayı gözden ırak tutmamalıdır.

Diğer bir mülâhaza, sanayi için lüzumlu işçi sınıfının yetiştirilmesi ve hazırlanması meselesidir. Az gelişmiş memleketlerde sanayiın muhtaç olduğu kalifiye işçileri tedarik etmek her zaman kolay ve mümkün olmamaktadır ve böyle bir kütlenin mevcut olmayışı sanayileşme hareketini ekseriya kösteklemektedir. Bundan dolayı, sanayileşmenin başlangıcında halkın kültür ve teknik seviyesi ile mütenasip, nisbeten basit sanayiın evvelâ kurulması ve bu suretle bir işçi sınıfı yetişmeğe başladıktan ve teknik kabiliyetler teşekkül ettikten sonra ağır ve muğlâk endüstrilere geçilmesi doğru olur.

Hangi endüstrilerin evvelâ kurulması gerektiği hususunda karar verirken dikkate alınacak faktörlerden birisi de endüstrilerin tesis masrafları ve ihtiyaç gösterecekleri kapital miktarıdır. Az gelişmiş memleketlerde en kıt bulunan istihsal âmillerinden birisi sermayedir. Keza sermaye

bu memleketlerin süratle sanayileşmelerinde yenilmesi icabeden en önemli mâniâların birisidir de. Bu sebeplerle az gelişmiş memleketlerde sanayileşmenin başlangıcında, nisbeten az tesis sermayesine lüzum gösteren sanayiî evvelâ kurulması, bilâhare millî gelir yükselip sermaye terakümü ilerledikçe fazla kapitale lüzum gösteren endüstrilerin kurulmasına geçilmesi daha uygun olur.

Sanayileşme hareketi ne de olsa ehemmiyetli miktarlarda sermayelerin yatırılmasını ve bu suretle büyük mikyasta satın alma gücünün doğmasını icabettirecektir. Bu sebeple endüstrileşme hareketi ve bilhassa nisbeten fazla sermayeye lüzum gösteren ağır sanayinin kurulması ekonomide bir enflâsyonist tazyikin doğmasını intaç edecektir. Ağır sanayie yapılan yatırımlar karşılığında işçi sınıflarının kullanabileceği istihlâk malları istihsal edilmeyeceğinden ağır sanayiî kurulması halinde bahsi geçen enflâsyonist tazyik daha da şiddetli olacaktır. Buna karşılık istihlâk malları istihsal eden hafif endüstriler ile ötedenberi ithal edilmekte bulunan ziraî malzeme ve aletleri istihsal eden sanayiî kurulması halinde ekonomide doğacak enflâsyonist tazyik daha hafif olacaktır. Sonuncu olarak bahsedilen endüstriler nisbeten az tesis masraflarına ve sermayeye lüzum gösterdiğinden daha evvel ileri sürdüğümüz ucuzluk kıstasını da tatmin edecektir. Eğer bu endüstriler ademi merkezîyetçi bir prensip dahilinde kurulur ve ziraî bölgelere yayılırsa memleketin sosyal strüktürünü de fazla zorlamıyacaktır. Ziraî bölgelere dağılmış hafif sanayi çiftçilerin boş zamanlarını kıymetlendirecek, onlara ilâve gelirler temin edecek ve onlar için teknik eğitim merkezi vazifesini görecek ve böylece sanayileşme hareketi için lüzumlu işçi sınıfı yetiştirilmiş olacaktır.

Sanayileşme mevzuunda dikkat edilmesi gereken diğer bir husus da iç pazarın hacmi meselesidir. Az gelişmiş memleketlerde ihtiyaçlar mahdud ve gelir seviyeleri düşük olduğundan bazı sanayiî kurulması için yeter genişlikte bir içpazar mevcut değildir. Bu memleketlerin sanayi mamulleri bakımından dış pazarlarda ileri ekonomilerle rekabet etmeleri de bahis mevzuu değildir. Buna göre sanayileşmenin iç pazara dayanması mecburiyeti vardır.

Diğer taraftan, az gelişmiş memleketlerde «Say Kanunu» ancak muayyen hududlar dahilinde caridir ⁽⁴⁵⁾ Yani bir tek endüstrinin kurulması kendi talebini yaratmaz ve pazarı genişletemez. Fakat çeşitli endüstriler aynı zamanda ve bir arada olarak kurulursa umumî gelir yükseleceğinden pazar genişler ve sanayi istihsalı kendi talebini yaratır. Bu sebeple az gelişmiş memleketlerin sanayileşmelerinde bu noktayı dikkat nazarına almalı ve çeşitli endüstrileri aynı zamanda ve bir arada kurmağa ve bu suretle

(45) R. Nurkse, *adı geçen eser*, s. 571.

pazarı genişletmeğe gayret etmelidir. Birbiriyle komşu bulunan az gelişmiş memleketlerin siyasî anlaşmalar yardımıyla müşterek pazar haline gelmeğe çalışmaları da kendi sanayileşme gayretlerini kolaylaştıracaktır.

Kalkınmanın finansmanı: İktisaden az gelişmiş memleketlerin ekonomik kalkınmalarında halledilmesi gerekli en önemli meselelerden birisi de kalkınmanın finansmanı meselesidir. Kalkınma programlarıyla bu programların tatbiki için gerekli malî ve nakdî politikaların yakın münasebet ve irtibatı ekseri ahvalde unutulmakta ve ihmal edilmektedir. Finansman meselesi halledilmeden vakuumda hazırlanacak ekonomik kalkınma plânları muvaffakiyetsizlikle neticelenmek mecburiyetindedir.

İktisadî kalkınmanın finansmanı bakımından dahilî sermaye haricî sermayeden daha mühimdir ve kalkınmanın büyük yükü dahilî sermayenin omuzlarına yüklenmek zorundadır. Bununla beraber, aşağıda izah edilecek sebepler dolayısıyla, haricî sermayeye de kalkınmada ehemmiyetli vazifeler düşmekte ve bundan dolayı yabancı sermayeye ihtiyaç duyulmaktadır. Kalkınmanın finansmanı mevzuunu incelerken evvelâ dahilî sermaye ve bilâhara da yabancı sermaye meseleleri üzerinde kısaca durulacaktır.

Bilindiği üzere, az gelişmiş memleketlerde ferd başına düşen gelir az olduğundan ve bu gelirin büyük bir kısmı istihlâkte kullanılmak mecburiyetinde olduğundan gönüllü ferdî tasarruflar ve dolayısıyla dahilî sermaye terakümü mahdut kalmaktadır. İktisadî kalkınma için lüzumlu dahilî tasarruflar ve sermaye terakümünü artırmak için vatandaşların gelir seviyelerini yükseltmek icabeder. Halbuki gelir seviyesinin yükseltilmesi ancak iktisadî kalkınma ile temin edilebilir. Bu duruma göre az gelişmiş memleketlerin iktisadî kalkınma dâvaları bir dairei fâside teşkil ediyor, demektir. Bu fâsit daireyi şiddetli tedbir ve hareketlerle veya yabancı sermaye yardımıyla bozmadan iktisadî kalkınmaya ulaşmak imkânı yoktur.

Dahilî sermaye teşekkülü ile ilgili bir mesele az gelişmiş memleketlerdeki mahdud tasarrufların çoğu zaman yatırımlarda kullanılmıyacak bir halde bulunmasıdır. Filhakika bu memleketlerde gönüllü tasarrufların mühim bir kısmı altın, gümüş, kıymetli taşlar veya yabancı döviz halinde saklanmaktadır. İlk iş olarak gömülü servet (hoarding) mahiyetinde bulunan bu tasarrufların canlandırılması ve yatırımlara aktarılması doğru olur. Bilhassa Asya memleketleri için çok önemli olan bu kaynaktan iktisadî kalkınmada faydalanmalıdır. Keza az gelişmiş memleketlerde gönüllü tasarrufların yatırımlara akmasına ve aktif bir şekilde kullanılmasına yardım edecek kanallar da noksan olduğundan tasarruflardan lâ-yıkı veçhile faydalanmak mümkün olamamaktadır. Bu sebeple vatandaşların tasarruflarını normal yollarla yatırımlara sevkedecek müessese ve teşekküllerin bu memleketlerde kurulması ehemmiyetli bir mevzu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonra, tasarruf miktarı en başta gelire tâbi olmakla beraber, aynı zamanda, bir terbiye meselesidir de. Bu sebeple memlekette tasarruf terbiyesini yerleştirmeye gayret etmeli; bilhassa yüksek gelirli sınıfların lüks istihlâklerini kısmaları ve bu suretle tasarruflarını artırmaları için gerekli tedbirler alınmalı, her türlü teşvikler yapılmalıdır.

Az gelişmiş memleketlerde sermaye teşekkülünü hızlandırmak üzere kullanılması faydalı diğer bir usul de âtil bir halde bulunan iktisadî kaynakların bu maksatla istihdam edilmesidir. Eğer bu âtil kaynakları çalıştırabilmek için bir ödeme yapmak mecburiyeti varsa bu tediyat devlet için ağır bir yük teşkil edecek ve bu yüzden enflâsyonist bir tazyik doğacaktır. Bu sebeple mümkün olduğu takdirde âtil ekonomik kaynakları, karşılığında bir ödeme yapmaksızın veyahut hiç olmazsa pek cüz'î ücretlerle çalıştırmalı ve böylece bir mahzur doğurmadan sermaye teşekkülüne yardım etmelidir. Bu gibi gayretlere misal olarak boş arazinin devlet eliyle açılması, köy yollarının, sularının vesairenin ufak devlet yardımı ile köylülere yaptırılması ilâh. zikredilebilir.

Az gelişmiş memleketlerin kalkınması için lüzumlu bulunan dahilî sermaye yukarıda kısaca izah edilen gönüllü yollarla tamamen temin edilemezse, cebrî tasarruf yollarına müracaat mecburiyeti hâsıl olabilir. Cebrî tasarruf mefhumu aslında iki mânada kullanılmaktadır. Bunların birincisi vergileme suretiyle devletin ferdî istihlâki daraltması ve onları zorla tasarrufa mecbur etmesidir. Bu suretle elde edilen âmme varidatı ya direkt yatırımlar halinde veyahut kredi ikrazatı halinde endirekt olarak kalkınmada kullanılır ve böylece ihtiyaç kısmen karşılanmış olur. Bu mevzuda dikkat edilecek bir nokta vergilerin vergi mükelleflerinin istihlâklerini azaltmaması ve tasarruflarını düşürecek bir tesir icra etmemesidir. Aksi halde ferdî tasarruf ve yatırım yerine âmme yatırımını ikame etmiş olacağız ve kalkınma bakımından faydalı bir netice elde edemeyeceğiz, demektir.

Cebrî tasarruf tâbiriyle kastedilen ikinci mâna kalkınmanın enflâsyonist metodlarla finanse edilmesidir. Bu usule göre, Devlet, Merkez Bankasına borçlanır ve açık bütçe ile kalkınma masrafları için sarfiyatta bulunur. Devlet eliyle yaratılan iştira gücü kısa vâdeli âmme yatırımlarında kullanılır. Fakat bu suretle ekonomide bir enflâsyon yaratılmış olacaktır. Nakdî gelirleri yükselen halk, bilhassa fiyat ve masrafların hemen ve şiddetle reaksiyonda bulunmadığı hallerde, hakiki gelirlerindeki değişikliği fark etmez ve tasarruflarını artırabilir. Bundan başka, yavaş yavaş yükselen umumî fiyat seviyesi müteşebbislerin istikbal hakkında daha nikbin tahminlerde bulunmalarına yardım eder ve bu suretle yatırımları teşvik edebilir. Mamafih, bu yolda ileri gitmek ekonomi için tehlikelidir.

Devamlı ve şiddetli enflasyonlar ekonomik yatırımları çoğaltacağı yerde bilâkis azaltır ve hattâ durdurur; buna karşılık altın, arazi ve gayrimenkul ler gibi gayri iktisadî yatırımları ve spekülâtif alış verişleri teşvik ederek kalkınma için zararlı neticeler doğurur.

Yabancı sermayenin kalkınmadaki rolü: Her ne suretle finanse edilirse edilsin, az gelişmiş memleketlerin iktisadî kalkınmaları ehemmiyetli miktarlarda istihsal malları idhalini mucip olmakla kronik bir tediye muvazenesi meselesi yaratacaktır. Diğer taraftan, bu memleketlerin kalkınmaları için gerekli sermaye miktarı ile dahilî sermaye teşekkülü arasındaki açık büyük olduğundan sadece dahilî sermayeye dayanarak kalkınmayı başarmak çok zor olacak ve uzun sürecektir. Nitekim Birleşmiş Milletler tarafından yapılan bir hesaba göre dünyadaki az gelişmiş memleketlerin kalkınmaları için muhtaç oldukları yıllık sermaye miktarı 19 - 20 milyar dolar olarak tahmin olunmaktadır ⁽⁴⁶⁾. (Bu hesabın yapılmasında az gelişmiş memleketlerde nüfus başına düşen gelirin yılda % 2 nisbetinde artırılması iktisadî kalkınmanın hedefi olarak alınmıştır. Bu maksatla her yıl % 1 nisbetinde ziraî nüfusun diğer sektörlerle nakledilmesi gerektiği ve bir şahsın nakil masrafları olarak 2.500 dolara lüzum bulunduğu farz ve kabul olunmuştur. Bundan başka ziraî verimliliğin artırılması için her yıl millî gelirin % 3 ü nisbetinde ve ziraî araştırma ve yayım işleri için de her yıl millî gelirin yüzde biri nisbetinde yatırım masrafları yapılması icabettiği farz olunmuştur.) Bu miktar az gelişmiş memleketler millî gelir toplamının % 20 sine varmaktadır ki dahilî tasarruflarla bunun temin edilmesine hiç bir suretle imkân yoktur. Esasen az gelişmiş memleketlerin kendi iktisadî kalkınmaları için ayırabilecekleri sermaye terakümü miktarı Birleşmiş Milletler tarafından yılda 5 milyar dolar civarında tahmin ve hesap edildiğine göre, arada 14 - 15 milyar dolarlık bir açığın mevcut bulunduğu görülmektedir. Bu kadar muazzam bir sermaye emin ve süratli bir şekilde ancak dış kaynaklardan temin edilebilecektir. Bu memleketlerin dış sermayeye başvurmadan iktisadî kalkınmalarını başarmağa çalışmaları halinde katlanmak mecburiyetinde kalacakları sıkıntı pek muazzam olacağı gibi kalkınma pek uzun, belki nesiller boyunca devam edecektir. Halbuki yabancı sermaye gelirler ve sermaye teşekkülü arasındaki fâsit daireyi bozacak ve kalkınmayı hızlandıracaktır.

Bu sebeplerle, gerek kronik tediye muvazenesi meselesini halledebilmek, gerekse iktisadî kalkınmalarını hızlandırmak üzere az gelişmiş memleketlerin yabancı sermayenin yardımına başvurmaları iktiza etmektedir. Hattâ bazı müellifler az gelişmiş memleketlerin kalkınmalarında yabancı

(46) Birleşmiş Milletler Mütehassıs Heyeti, *adı geçen eser*, s. 76.

sermayeye düşen role o kadar büyük bir ehemmiyet vermektedirler ki bu memleketlerin yabancı sermayeye müracaat etmeden kalkınmaya teşebbüs etmelerinin bir nevi iktisadî intihar mânasına geleceğini iddia edecek kadar ileri gitmektedirler (47)

Söylemeğe hacet yoktur ki yabancı sermayenin az gelişmiş memleketlere karşılıksız hibe şeklinde girmesi bu memleketler bakımından en ideal bir durumdur. Fakat buna her zaman imkân hâsıl olmaz ve karşılıksız hibeler her memlekete nasip olmaz. Bunun yerine ya sermaye sahipleri tarafından yapılacak direkt yatırımlar halinde veyahut milletlerarası istikrazlar şeklinde yabancı sermaye memlekete sokulmak mecburiyetindedir.

Bir kere, yabancı sermaye birçok kimselerin zannettiği gibi bol ve ucuz değildir (48) Zira surplus sermayeye sahip iktisaden ileri memleketlerde sermaye yatırım imkânları hâlâ yüksektir. Diğer taraftan, bazı müelliflerin iddialarına göre, ileri memleketlerde sermaye rantabilitesi az gelişmiş memleketlerdeki rantabiliteden daha düşük değil, bilâkis daha yüksektir (49) Umumî inanışların aksine olarak, bu iddia, ileri memleketlerde yatırımların faydalandığı dış tasarrufların ve sermaye verimliliğinin az gelişmiş memleketlere nazaran çok daha fazla bulunmasını delil olarak ileri sürmektedir ki oldukça mâkul görünmektedir. Bu mesele ile ilgili diğer bir vâkıa da son zamanlarda Keynes teorilerinin de tesiriyle, ileri memleketlerde istihlâk ve âmme yatırımlarının teşvik edilmesidir. Bütün bu sebeplerle ileri memleketlerin tasarrufları ve surplus sermayeleri az gelişmiş memleketler bakımından nisbeten kıt ve pahalı hale gelmektedir.

Diğer taraftan, tarihte geçirilen tecrübeler yabancı sermayeyi ürkek ve mütereddit bir hale getirmiştir (50) Geçen asrın liberal politikaları yerine birçok memleketlerde ekonomiye daha fazla devlet müdahalesi yapılmaktadır. Yakın zamanlarda canlanan milliyetçi cereyanlar da yabancı sermaye aleyhinde tezahürlerde bulunmakta ve onu emperyalist emellerle itham etmektedir. Birçok memleketlerde görülen ana sermayenin ve yatırım gelirlerinin transferi üzerine konulmuş tahditler ve bazan karşılıksız musadere şekline kadar varan devlet müdahale ve tazyikleri yabancı

(47) Egbert De Vries, «Fincancial Aspects of Economic Development», *Formulation and Economic Appraisal of Development Projects*, cilt I, s. 381.

(48) H. H. Hutcheson, *adı geçen eser*, ikinci kısım, Eylül 1948, s. 116.

(49) John H. Adler, «The Fiscal and Monetary Implementation of Development Programs», *American Economic Review*, Papers and Proceedings, Mayıs 1952, s. 590.

(50) H. H. Hutcheson, *adı geçen eser*, ikinci kısım, s. 115.

sermayedarların gözlerini korkutmuştur ve onları az gelişmiş memleketlere gitmek hususunda ürkek ve mütereddit bir hale getirmiştir. Keza, kısmen yukarıda bildirilen sebepler yüzünden, kısmen de zamanımızda milletlerarası sermaye ikraz ve istikrazlarının devletler eliyle yapılması yüzünden, geçen asırda ve bu asrın başlarında faydalı bir şekilde iş gören milletlerarası iktisadî mekanizma bozulmuş ve sermayenin bol olduğu yerden kıt olduğu yere serbestçe akması hâdisesi sekteye uğramıştır (51)

İşte bütün bu saydığımız sebepler dolayısıyla az gelişmiş memleketlerin iktisadî kalkınmaları hususunda yabancı sermayeden faydalanmaları imkânları daralmış ve güçleşmiştir.

Milletlerarası yardımlaşma: Az gelişmiş memleketler, yabancı sermaye yanında, dış âleme, teknik bilgi ve mütehassıs elemanlar bakımından da muhtaç bulunmaktadır. Bilhassa son zamanlarda çok ehemmiyet kesbetmeğe başlayan milletlerarası teşekküllerin gerek teknik yardım gerekse yabancı sermaye yardımları az gelişmiş memleketlerin kalkınmalarında önemli roller oynamaktadır. Milletlerarası teşekküllerin başında Birleşmiş Milletler ve ona bağlı çeşitli ihtisas teşekkülleri gelmektedir.

Birleşmiş Milletlerin bu mevzuda en büyük yardımları ilmî etüdler yaptırması ve meseleleri tebarüz ettirerek alâkalı devletlerin dikkat nazarlarını bu meseleler üzerine çekmesi ve teknik yardımlarda bulunmasıdır. İhtisas teşekküllerinden Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası ile Milletlerarası Para Fonu ve Gıda ve Tarım Teşkilâtı az gelişmiş memleketlerin kalkınmalarında gerek sermaye, gerekse teknik ve istişarî yardımlarda bulunmaktadır.

İktisaden gelişmesini tamamlamış ve ileri memleketlerin az gelişmiş ve geri memleketlere milletlerarası teşkilât dışında da yardımlarda bulunmaları hem kendi öz menfaatleri icabıdır, hem de dünya sulhunu korumak bakımından zaruridir. Bu anlayışı Amerika Birleşik Devletleri göstermekte ve son yıllarda çeşitli adlar altında az gelişmiş memleketlere ehemmiyetli yardımlarda bulunmaktadır. Avrupanın imarı tamamlandıktan ve bu bölge sulha kavuştuktan sonra bu kıtadaki büyük ve zengin memleketlerin de aynı görüş ve düşünüş tarzına uymaları ve geri kalmış komşularına ve deniz aşırı müstemlekelerine iktisadî yardımlarda bulunmaları temenniye şâyandır. Esasen bu memleketlerin çoğu bu servetlerini ve gelişmelerini kısmen de az gelişmiş memleketlere borçlu olduklarından bu yardımları ile eski borçlarını ödemek fırsatını da elde etmiş olacaktlardır.

(51) *ibid.*, s. 116.

Son olarak, iktisadî kalkınmanın tedricî bir hareket olduğuna, nesiller sürececek sosyal bir proses bulunduğuna dikkat nazarını çekmek münaşip olacaktır. Harp vesair sebeplerle tahribata uğramış Avrupa memleketleri gibi ileri ekonomilerin imarında (reconstruction) olduğu gibi, sadece bir enjeksiyonla az gelişmiş memleketlerin iktisadî kalkınmalarını temin etmek mümkün değildir. Mekanik hâdiselerin aksine olarak, iktisadî hâdiselerde katî bir sebep - netice münasebeti mevcut değildir. İktisadî sahada alınan bir tedbir veya başlayan muayyen bir hareket çeşitli tesir ve neticeler doğurur. Fakat bu tesir ve neticelerin bir defa doğması ile bu hareket durmaz, devam eder ve müteakip yeni hareketlerin meydana gelmesine sebep olur. Bu yeni hareketlerin de tesir ve neticeleri vardır; onlar da devam eder, gider.

İktisadî hâdiselerin bir hususiyeti de zaman içinde tesirlerinin ve neticelerinin teraküm etmesi ve aynı zamanda hız (momentum) kazanmasıdır. İşte iktisadî kalkınmanın sırrı, bu teraküm edici kuvvetleri harekete geçirebilmektedir.

SERBEST BÖLGE KANUNU

Yazan : Dr. Mehmet ERTUĞRULOĞLU

29 Aralık 1953 tarihli resmî gazete ile yayınlanan 6209 sayılı kanunun, Türkiyede serbest bölgeler kurmak üzere Hükümete yetki verdiği malumdur. Bu suretle teşkil edilecek bölgelerde carî olacak Hukuk rejimi hakkında vazıh bir fikir edinmek için kanunda yer alan serbest bölge ihdasından beklenen gayenin tahakkuk edip etmediği ve beklenen faydaların sağlanmasına kabul edilen hükümlerin imkân verecek mahiyette olup olmadığı hakkında bir neticeye varabilmek için icab eder. Bunun için etüdümüzde iptida serbest bölgeden ne anlaşıldığı hakkında kısaca izahat verilerek bu bölgelerin iktisaden lüzum ve faydaları anlatılmağa çalışılmış daha sonra kanunu serbest bölgelerin teşkili, bu bölgelerde yapılmasına müsaade edilen işler ve muameleler, bölgelerin idare ve işletilmesi, muafiyetler, memleket içinden serbest bölgeye getirilen mallarla bölgeden memlekete yapılacak ithalâtın tâbi tutulacağı rejim hakkındaki hükümleri mukayeseli bir tetkike tâbi tutulmuştur.

I — Serbest Bölgelerin lüzumu ve faydaları :

Gümrük resminin memlekete giren bütün mallara mutlâk surette ve derhal tatbik edilmeyerek bazan talikinde ekonomik bir çok faydalar bulunduğundan gümrük sistemlerinin bu maksadı sağlayacak müesseselerle teçhiz ve ikmâl edilmesi tâbiî bulunmaktadır. Transit, antrepo ve muvakkat kabul buna birer misal teşkil ederler. Malûm olduğu veçhile transitte başka bir memlekete sevk olunmak üzere bir memlekete ithal olunan malların gümrük resmi bunların nihaî olarak sevk olundukları memlekette alınmakta ve transit geçtikleri memlekette gümrük resminden muaf tutulmaktadırlar. Coğrafi duruları itibariyle civar memleketlere giden belli başlı ticaret yollarını sinesinde toplayan memleketlerin bu yollarda milletlerarası ticaret nakliyatını inkişaf ettirmek üzere transit mallara gümrük muafiyeti tanınmaları kendi menfaatleri icabıdır. Başka türlü hareket edilmesi milletlerarası ticaretin yollarını değiştirmesine sebebiyet vereceğinden zararlıdır. Halbuki bir memleketin beynelmilel ticaret merkezi olması halinde limanların, nakil vasıtaları, antrepoları büyük faydalar sağlayacağı gibi bundan o memleketteki banka ve sigorta müesseseleriyle